

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De framing van het klimaat: Een onderzoek naar de framing van het klimaat in de partijprogramma's van Nederlandse politieke partijen bij de Tweede Kamer verkiezingen van 2017 en 2021

Seters, Sophie van

Citation

Seters, S. van. (2022). *De framing van het klimaat: Een onderzoek naar de framing van het klimaat in de partijprogramma's van Nederlandse politieke partijen bij de Tweede Kamer verkiezingen van 2017 en 2021*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3279075>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De framing van het klimaat

Een onderzoek naar de framing van het klimaat in de partijprogramma's van Nederlandse politieke partijen bij de Tweede Kamer verkiezingen van 2017 en 2021.

Masterscriptie

Door: Sophie van Seters
Master: Management van Publieke Sector
Begeleider: Dr. G.E. Breeman
Datum: 6 februari 2022

Voorwoord

De publieke sector is interactief, competitief en reactief. Het volgen van de actualiteiten zorgt voor een beeld van media, belangengroepen, bestuurders en politiek, in interactie om een onderwerp betekenis te geven en een oplossing aan te dragen.

Klimaatverandering is echter een van de wicked problems, het blijft terug komen in de politieke arena. Ondanks een overvloed van wetenschappelijk onderzoek, wordt er gestreden om een definitie, een verantwoordelijke en een oplossing. Dit probleem is in ieder geval grensoverschrijdend en behoeft een collectieve aanpak. Is het tijd om in Nederland die collectieve aanpak wat extra kracht bij te zetten? En zijn er politieke partijen die daar achter staan? Is klimaat in opkomst bij de politieke partijen? En waarom? Vanuit deze vragen komt mijn nieuwsgierigheid en het idee voor deze scriptie.

In de afgelopen maanden heb ik onderzoek gedaan naar de framing van het klimaat in partijprogramma's van politieke partijen tussen 2017 en 2021. Deze scriptie is het resultaat van dat onderzoek en de afronding van de master Management van de Publieke Sector. Het is daarmee het (voorlopig) einde van een studieloopbaan die op het VMBO begon.

Hierbij wil ik een aantal mensen benoemen die belangrijk zijn geweest voor dit onderzoek. Allereerst mijn begeleider Dr. G.E. Breeman, die ik wil danken voor de betrokkenheid, het meedenken en de kritische reflectie op dit onderzoek. Daarnaast wil ik een aantal studiegenoten bedanken voor het nagaan van de coderingen. En tot slot dank aan alle vrienden en familie die in tijden van lockdowns en coronamaatregelen mij vanachter de pc vandaan lokten met koffie en een wandeling.

Hopelijk geeft dit onderzoek de lezer nieuwe inzichten en wekt het nieuwe vragen op.

Sophie van Seters

Leiden, 6 februari 2022

Inhoud

Voorwoord	1
1. Inleiding	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Probleemstelling	5
1.3 Doel en vraagstelling	7
1.4 Relevantie	7
1.5 Leeswijzer.....	8
2. Theoretisch kader	10
2.1 Framing.....	10
2.2 Mogelijke verklaringen.....	11
2.2.1 <i>Issue Competitie</i>	11
2.2.2 <i>Multi-level governance, EU en NL</i>	14
2.2.3 <i>Theoretische relevantie</i>	15
2.3 Verwachtingen.....	16
3. Methoden.....	18
3.1 Onderzoeksontwerp	18
3.2 Steekproef.....	18
3.3 Dataverzameling	19
3.3.1 <i>Inductieve data analyse</i>	19
3.3.2 <i>Kwalitatieve frame analyse</i>	20
3.3.3 <i>Overige toegepaste analyses</i>	20
3.4 Validiteit en betrouwbaarheid	22
4. Resultaten	24
4.1 Framing – verschillen tussen 2017 en 2021	24
4.1.1 <i>Geconstateerde frames</i>	24
4.1.2 <i>Geconstateerde verschuiving</i>	30
4.1.3 <i>Verschuiving per partij – FvD</i>	30
4.1.4 <i>Verschuiving per partij – VVD</i>	31
4.1.5 <i>Verschuiving per partij – CDA</i>	32
4.1.6 <i>Verschuiving per partij - SP</i>	33
4.1.7 <i>Verschuiving per partij - D66</i>	34
4.1.8 <i>Verschuiving per partij - GL</i>	35
4.2 Framing – Issue ownership, multi-level governance en publieke opinie	37
4.2.1 <i>Issue ownership</i>	37

4.2.2 Publieke opinie.....	40
4.2.3 Multi-level governance	42
5. Conclusie.....	46
6. Discussie.....	47
6.1 Interpretatie van resultaten	47
6.1.1 Algemene verschuiving	47
6.1.2 Issue ownership.....	47
6.1.3 Publieke opinie.....	49
6.1.4 Multi-level governance	50
6.2 Mogelijkheden en beperkingen	52
6.3 Aanbevelingen	54
Literatuur	55
Bijlage 1 – Steekwoorden klimaatplan 2030.....	60
Bijlage 2 – Vaststelling en onderbouwing van de frames	61

1. Inleiding

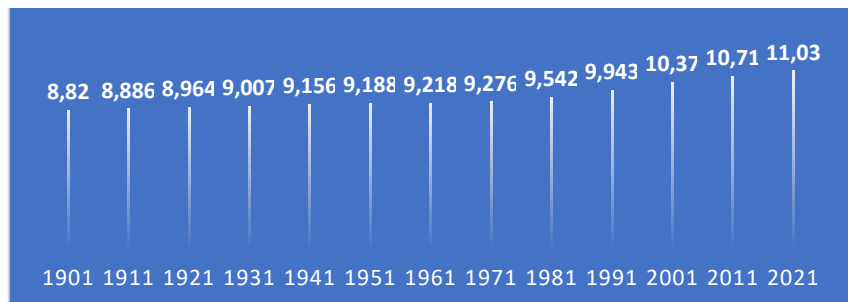
David Attenborough, de Britse bioloog en televisiemaker, is misschien wel het bekendst door zijn vele natuurdocumentaires. In 2012 zei hij in een interview het volgende: “*There is no question that climate change is happening; the only arguable point is what part humans are playing in it*” (Harding, 2012). Deze quote doelt op de mogelijke acties die men zou kunnen ondernemen om klimaatverandering tegen te gaan. Het is een verdeeld veld van meningen, maar er zijn vanuit wetenschappelijk onderzoek duidelijke feiten die wijzen op klimaatverandering en het aandeel dat de menselijke populatie daarin heeft (Munasinghe & Swart, 2005).

1.1 Aanleiding

In Nederland is in de afgelopen 120 jaar de gemiddelde temperatuur opgelopen van 8,82 graden naar 11,03 graden Celsius (figuur 1). Afhankelijk van klimaatscenario's vermoedt men dat de

gemiddelde temperatuur verder zal oplopen en in 2050 tussen de 11,2 graden en 12,5 graden Celsius zal vallen (KNMI, 2021). Effecten van deze temperatuurverandering

Figuur 1
Verloop Gemiddelde temperatuur in Nederland van 1901 tot 2021 in graden Celsius

zijn wereldwijd te merken. *Noot. Samengesteld uit data van KNMI (2021).*

In de Nederlandse context, zijn deze te vinden op het gebied van gezondheid, landbouw, toerisme, transport, energie, natuur en waterhuishouding. Direct gemeten effecten zijn de stijging van het zeeniveau en rivierenpeil en de veranderingen in biodiversiteit (Milieu- en Natuurplanbureau, 2007). Het IPCC, het klimaatpanel van de Verenigde Naties, voorspelt intensere hittegolven, langere droogtes, een toename van orkanen en heftigere neerslag wereldwijd. Daarnaast meldt het rapport dat er een bijna-lineair verband is, tussen de volledige door de mens veroorzaakte CO₂ uitstoot en de opwarming van de aarde. De mate van opwarming in de toekomst is afhankelijk van de maatregelen die op de korte termijn genomen worden (IPCC, 2021).

In december 2020 bereikte de Europese Unie een akkoord over klimaatdoelen voor 2030 voor een uiteindelijk klimaatneutraal Europa in 2050. In 2030 moet de uitstoot van broeikasgassen ten opzichte van de hoeveelheid van 1990 met 55% worden teruggebracht (Giesen, 2020). De klimaatdoelen uit het eerdere klimaatakkoord van Parijs hebben hiermee een Europese dimensie gekregen. Dit betekent dat de Nederlandse overheid verder gaat met het terugbrengen van de

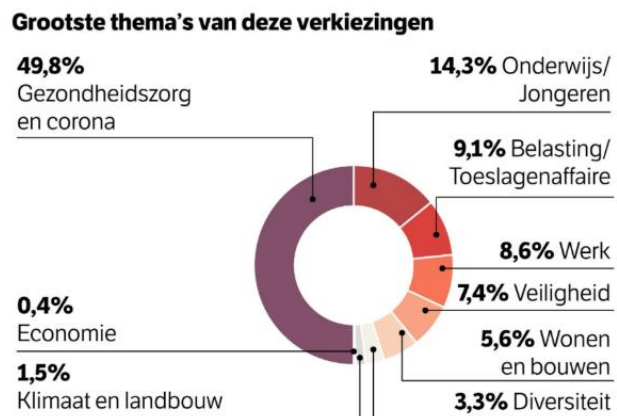
CO2 uitstoot. Voor dit doel is er het Klimaatplan 2021 – 2030 ontwikkeld (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2020).

Het Europese klimaatakkoord van 2020 is daarnaast ook een opvolging van het klimaatakkoord van Parijs uit 2015. Deze laatste kent echter ook een voorganger in het Kyoto protocol uit 1997. Een ondertekend akkoord om gezamenlijk (VN én EU) een broeikasgasreductie aan te nemen is dus niet nieuw. Gezien de aandacht voor

het klimaat door het Europese klimaatakkoord was het aannemelijk dat, klimaat een van de grootste thema's van de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 zou worden. Uit onderzoek van de Vrije Universiteit in samenwerking met Ipsos (2021) bleken Gezondheidszorg en corona; Onderwijs / Jongeren; en Belasting / Toeslagenaffaire, de drie meest genoemde

onderwerpen (figuur 2). Klimaat en landbouw werd op Economie na, het minst genoemd in de media (Takken, 2021; Van Atteveldt et al., 2021).

Figuur 2
De grootste thema's van de verkiezingen van 2021 in de Media

Uit: Welke partijen waren het meest in beeld?, door W. Takken, (2021), NRC.

1.2 Probleemstelling

Aan de hand van de toekomst scenario's voor de internationale klimaatverandering van het IPCC (2021) en het Klimaatplan 2030 (2020) zou men kunnen verwachten dat er in de Nederlandse politiek een groei in aandacht is, door het uitvoeren van het klimaatplan 2030. Bijvoorbeeld op het moment dat de partijen hun standpunten voor de komende vier jaar bekend maken, zoals bij de Tweede Kamer verkiezingen. Maar wat zijn redenen voor partijen om zich op het klimaat te richten?

Allereerst zijn er politieke partijen die zich op een onderwerp profileren. Een voor de hand liggende partij die klimaat vaak benoemt is GroenLinks, zoals onder andere uit de missie van de partij blijkt. *“Een eerlijk Nederland waarin we de klimaatcrisis bestrijden en zorgen voor elkaar. Onze groene en linkse oplossingen zijn hard nodig in Nederland”* (GroenLinks, 2022). Volgens de Issue Ownership theorie is een politieke partij eigenaar van een onderwerp wanneer kiezers deze partij als de beste kandidaat zien om problemen rondom dit onderwerp aan te pakken ten opzichte van andere partijen. Daarmee heeft de partij ook een reputatie dat hun beleid deze problemen zal behartigen (Petrocik, 1996). Met het eerder benoemde voorbeeld

profileert GroenLinks zich als mogelijke eigenaar van dit onderwerp. Van partijen die zich profileren als issue owner kan verwacht worden dat zij het klimaat meer en uitgebreider benoemen dan andere partijen.

Ten tweede is de publieke aandacht belangrijk voor politieke partijen. Klimaatorganisatie Stichting Urgenda spande in 2015 en later ook in 2021 een rechtszaak aan tegen de Nederlandse staat. Het eerdere vonnis waarbij een reductie van 25 procent ten opzichte van 1990 werd geëist is ondanks verminderde uitstoot door de coronacrisis niet behaald (Geurts, 2021). Niet alleen Urgenda maakt zich zorgen over de overheidsaanpak van klimaatverandering. Volgens een landelijke enquête van het CBS maakte 31 procent van de deelnemers zich veel zorgen over klimaatverandering voor de toekomstige generatie en 45 procent maakte zich enige zorgen. Acht op de tien Nederlanders vindt het daarnaast belangrijk dat de overheid zich richt op klimaatbeleid en vier op de tien vindt dat het huidige klimaatbeleid niet ver genoeg gaat (Kloosterman, et al., 2021). Afgaand op het electorale systeem van de democratie zal een partij voor haar eigen voortbestaan kiezen. Tijdens een verkiezing is het belangrijk om als partij te profileren naar de 'zwevende' kiezer en de eigen achterban. Daar komt bij dat onderwerpen die op dat moment spelen in de samenleving aantrekkelijk zijn om op in te spelen (Belanger & Meguid, 2008).

Ten derde heeft het Klimaatplan 2021-2030 door de oorsprong vanuit het Europese klimaatakkoord een multi-level governance dimensie. Waar het Klimaatakkoord van Parijs een Europese overeenkomst is, is het Klimaatplan 2030 de nationale implementatie van die overeenkomst. Door sommige partijen wordt de Europese integratie gezien als de verminderde autonomie van de staat. Anderen zien het juist als het in stand houden van de formele soevereiniteit of het versterken daarvan. Vertrouwen en wantrouwen in de politiek kan zich ook tussen niveaus van bestuur voordoen (Steenbergen, Edwards, & De Vries, 2007). Partijen die Europees gezind zijn zullen eerder hun standpunten via of vanuit de EU kracht willen bijzetten. Bijvoorbeeld: *“In 2014, toen de Europese Commissie bezig was nieuwe klimaatdoelen voor 2030 te formuleren, vroegen D66 en GroenLinks de regering zich in te spannen voor bindende nationale afspraken. Zulke afspraken zouden lidstaten bijvoorbeeld verplichten in 2030 een bepaald percentage duurzame energie op te wekken”* (Mommers, 2017). Anderzijds kan een tegenstander van Europese inmenging in nationaal bestuur, zich als partij niet accepterend opstellen jegens de implementatie van een Europees akkoord.

De onderwerpen van het klimaatplan 2030 werden tijdens de verkiezingen van 2017 en 2021 aan de kiezer voorgelegd. Wat hierbij belangrijk is, is hoe standpunten en feiten worden vormgegeven. Dit wordt ook wel framing genoemd. Framing is het proces waarbij media, politici of andere partijen bepaalde aspecten van sociologische en politieke issues markeren, simpel vormgeven en bewust bepaalde zaken achterwege laten (Gamson & Modigliani, 1987).

1.3 Doel en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is om aan de hand van frames in de partijprogramma's van 2017 en 2021 te kijken of er een verschuiving heeft plaats gevonden rondom de onderwerpen van het klimaatplan 2030 in de vier jaar tussen de verkiezingen. Daarnaast staan de eerder genoemde theorieën van issue ownership, publieke opinie en multi level governance centraal als mogelijke verklaringen voor deze verschuiving van frames.

Leidend voor dit onderzoek is de volgende hoofdvraag en daarbij horende deelvragen:

Op welke wijze is er een verschuiving te zien in de frames van de onderwerpen uit het klimaatplan 2030 in de partijprogramma's tijdens de verkiezingen van 2021 ten opzichte van die van 2017, en is deze toe te schrijven aan issue ownership, multi-level governance of publieke opinie?

Deelvraag 1: Op welke wijze is er een verschil van framing van de onderwerpen uit het klimaatplan 2030, in de partijprogramma's van de verkiezingen van 2017 en die van 2021?

Deelvraag 2a: Zijn de frames en het mogelijke verschil tussen 2017 en 2021 toe te schrijven aan een verandering in issue ownership?

Deelvraag 2b: Zijn de frames en het mogelijke verschil tussen 2017 en 2021 toe te schrijven aan een verandering in responsiviteit ten opzichte van publieke aandacht voor het onderwerp klimaat?

Deelvraag 2c: Zijn de frames en het mogelijke verschil tussen 2017 en 2021 toe te schrijven aan een verandering in houding van de partijen ten opzichte van de Europese Unie?

1.4 Relevantie

Wetenschappelijke relevantie

Tijdens het lezen van literatuur met betrekking op dit onderzoek, viel het op dat het merendeel gaat over de effecten van framing of hoe de media framing inzet. Slothuus & De Vreese (2010) geven in hun discussie aan dat weinig onderzoek is gedaan naar de rol van politieke partijen bij

framing terwijl dit een grote invloed kan hebben op de mening van de burger. Met dit onderzoek wordt het bestaande gat niet gevuld, maar het kan bijdragen aan inzicht in het gebruik van framing door politieke partijen. Korsten (2013) vindt dat politiek beschouwd kan worden als een strijd tussen frames en noemt framing voor de bestuurskunde zinvol. Politici gebruiken frames om beleid en argumenten vorm te geven en kracht bij te zetten en de bestuurskundige moet dit neutraal kunnen observeren. Daarom is het vanuit bestuurskundig opzicht leerzaam om mogelijke verklaringen voor framing door politieke partijen te onderzoeken.

Maatschappelijke relevantie

Maatschappelijk gezien zijn het Klimaatakkoord van Parijs en Klimaatplan 2030 actuele onderwerpen door twee aspecten. Allereerst creëert het akkoord een urgentie om de status quo te veranderen en ten tweede hebben de lidstaten van de Europese Unie allen de verplichting om dit nationaal te implementeren (Straver, 2019; Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2020). De politiek is afhankelijk van successen op de korte termijn om daarna herkozen te worden (Van Reybrouck, 2013). Hoewel een regering maar voor een periode van vier jaar wordt benoemd, is klimaatbeleid voor de lange termijn (in dit geval tien jaar). Indien men de CO2 reductie waar wil maken, is nodig om tijdig maatregelen te nemen en implementatie niet uit te stellen. Op basis van de klimaatscenario's van het IPCC (2021) is aannemelijk om te stellen dat in het belang van de maatschappij, CO2 reductie noodzakelijk is om het huidige leefklimaat te behouden. Daarmee is het interessant om te zien of er tussen 2017 en 2021, een verschuiving te zien is bij Nederlandse politieke partijen op het gebied van het Klimaatplan 2030.

1.5 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk wordt de theoretische onderbouwing en operationalisering besproken in het theoretische kader. Hierbij komen de volgende begrippen aan bod: framing (2.1), issue competitie waarin issue ownership en publieke opinie worden besproken (2.2.1), multi-level governance (2.2.2) en de theoretische relevantie (2.2.3). Tot slot volgen de verwachtingen die aan de hand van de theorie zijn opgesteld (2.3).

Hoofdstuk 3 gaat in op de gebruikte methoden, waaronder het onderzoeksontwerp (3.1), de steekproef (3.2) en de dataverzameling (3.3). Tot slot worden validiteit en betrouwbaarheid van de methoden besproken (3.4).

Hoofdstuk 4 behandelt de resultaten van het onderzoek aan de hand van de deelvragen. Paragraaf 4.1 gaat specifiek in op de verschuiving van framing tussen 2017 en 2021. Dat

gebeurt door eerst geconstateerde typen frames (4.1.1) en de geconstateerde verschuiving te bespreken (4.1.2). Daarna wordt per partij de geconstateerde frequentie en de typen frames over 2017 en 2021 besproken (4.1.3 tot en met 4.1.8). Paragraaf 4.2 analyseert de data aan de hand van de drie verklarende theorieën: issue ownership (4.2.1), publieke opinie (4.2.2) en multi-level governance (4.2.3).

In hoofdstuk 5 wordt de conclusie besproken en de hoofdvraag beantwoordt.

Tot slot wordt in hoofdstuk 6 wordt de discussie besproken door middel van de interpretatie van de resultaten (6.1), de mogelijkheden en beperkingen van het onderzoek (6.2) en de aanbevelingen (6.3).

2. Theoretisch kader

In het theoretisch kader worden een aantal begrippen aan de hand van literatuur geoperationaliseerd. Aan de hand van de operationalisering worden de meetinstrumenten van dit onderzoek ontworpen. Paragraaf 2.1 bespreekt de opbouw van frames en verschillende aspecten van frames. In 2.2 worden de drie eerder genoemde theorieën besproken die mogelijke verklaringen zijn voor de verschuiving van framing. Hierbij gaat 2.2.1 in op issue competitie door middel van (a) issue ownership en (b) agendavorming door publieke opinie. In paragraaf 2.2.2 wordt de derde theorie, namelijk multi-level governance uiteengezet. Paragraaf 2.2.3 benoemt de theoretische relevantie van de beschreven theorieën en tot slot worden in 2.3 de verwachtingen voor dit onderzoek uitgesproken.

2.1 Framing

Politiek is talig, Korsten (2013) redeneert dat politici om hun standpunten over te brengen op burgers en opiniemakers iets ‘meer’ nodig hebben. Framing benoemt een gekozen perspectief dat door een bondige formulering en een op het publiek aansprekende vorm bij de doelgroep blijft hangen. Frames komen voor in uitingen van taal zoals in debat, speeches, boeken, opiniestukken en beleid. Een fictief voorbeeld van framing is het omschrijven van klimaatmaatregelen als, ‘weggegooid geld vanwege verwende millennials’, of ‘noodzakelijke interventie tegen vervuilende industrie’. Beide hebben duidelijk een ander perspectief en spreken andere doelgroepen aan.

Framing is een begrip dat binnen een aantal vakgebieden wordt gebruikt, namelijk antropologie, psychologie, sociologie en communicatiewetenschappen. Daarom zijn er meerdere definities met verschillende nuances. In dit onderzoek wordt de definitie van Van Gorp (2007) aangehouden. *“frames zijn hulpmiddelen voor in een verhaal of boodschap om betekenis te geven aan de werkelijkheid, situaties te definiëren, verantwoordelijkheden en oorzaken aan te duiden, oplossingen aan te geven en om een eventueel oordeel te vellen”* (Van Gorp, 2007, p. 13).

Een voorbeeld van framing in de politiek is een term die recent opkwam tijdens de kindertoeslagaffaire, de ‘Rutte-doctrine’. Door het niet verschaffen van alle beleidsdocumenten aan Kamerleden hebben ambtenaren meer vrijheid om hieraan te werken, echter in deze zaak zorgde de afwezigheid van de documenten bij de tweede kamer voor kritiek. Minister president Rutte werd hiervoor door sommigen verantwoordelijk gehouden en dat is de associatie die men aan “de Rutte-doctrine” gekoppeld heeft (NRC, 2021; Van Gorp, 2007).

Van Gorp (2007) noemt twee aspecten van framing. Het eerste aspect betreft framing devices. Hiermee bedoelt hij “*woordgebruik, formuleringen, metaforen, beeldmateriaal, argumenten en voorbeelden, die alle naar het frame als omvattend idee wijzen*” (Van Gorp, 2007, pp.14). De devices geven de boodschap of het verhaal meer impact en overtuigingskracht of blijven beter hangen. Het gaat er hier dus om de manier waarop de boodschap taalkundig is verpakt.

Het tweede aspect van framing zijn de reasoning devices, namelijk een definitie van het probleem, de oorzaak van het probleem, de verantwoordelijkheid van het probleem en de oplossing van het probleem. In tegenstelling tot de framing devices is een reasoning device niet altijd direct in de boodschap of het verhaal herkenbaar, maar het kan ook alleen de gedachte zijn die lezers, kijkers of luisteraars eruit opmaken (Van Gorp, 2007).

In het voorbeeld van de kindertoeslagaffaire is te zien dat de implicaties van de Wet openbaarheid van bestuur (Wob), namelijk het niet openbaar maken van bepaalde documenten, is omgedoopt tot de Rutte-doctrine. De implicaties of boodschap is omgesmeed tot een van de framing devices namelijk, een metafoor (NRC, 2021; Van Gorp, 2007). Op deze manier kan een bedachte term een directe betekenis hebben, namelijk een van de reasoning devices, de verantwoordelijkheid van het probleem.

2.2 Mogelijke verklaringen

De invulling van frames kunnen in het kader van verkiezingen aan de hand van verschillende theorieën verklaard worden. In dit onderzoek wordt er gefocust op drie mogelijke verklaringen voor frameverschuiving. Welke onderwerpen of issues worden besproken door partijen zou simpelweg verklaard kunnen worden, door te zeggen dat men kiest voor een onderwerp waarvan men overtuigd is of dat vanuit de partij ideologie wordt ondersteund (Green-Pedersen & Mortensen, 2009). Empirisch onderzoek geeft echter aan dat politieke partijen tijdens verkiezingen ook in discussie gaan over onderwerpen waarvoor zij geen reputatie hebben en die zij misschien liever zouden ontwijken (Damore, 2004). In de volgende paragrafen wordt hier verder op gefocust.

2.2.1 Issue Competition

Green-Pedersen & Mortensen (2009) geven het issue competition model dat kan verklaren welke onderwerpen door partijen tijdens een campagne worden benoemd en benadrukt, op basis van twee componenten. De eerste, de partij component gaat ervan uit dat partijen issue ownership hebben over bepaalde onderwerpen en graag daarop willen focussen. De tweede, de agendacomponent of agendavorming wordt deels aangestuurd door actuele onderwerpen vanuit de publieke opinie en de media.

2.2.1a Issue ownership

Er is sprake van issue ownership wanneer een partij wordt gezien als eigenaar van een onderwerp. Kiezers zien deze partij als de beste kandidaat om problemen rondom dit onderwerp aan te pakken dan een andere partij. Daarmee heeft de partij ook een reputatie dat haar beleid de bijbehorende problemen zal behartigen (Petrocik, 1996). De Vrije Universiteit deed in 2021 onderzoek naar de verkiezingen van ditzelfde jaar en focuste zich onder andere op de eigen onderwerpen van partijen. Via een panel door Ipsos werd aan kiezers gevraagd naar onderwerpen waarvan ze dachten dat die met specifieke partijen geassocieerd werden (Van Hoof, Kleinnijenhuis, & Van Atteveldt, 2021). Deze methode van meten geeft specifiek resultaten over associative issue ownership doordat het gebaseerd is op de associatie van respondenten. Kleinnijenhuis & Walter (2014) deden een vergelijkbaar onderzoek over de verkiezingen van 2010. In dit onderzoek werd op een vergelijkbare manier aan panelleden gevraagd naar onderwerpen en de partijen die zij daaraan koppelden.

In tabel 1 zijn data van de eerder genoemde onderzoeken over 2010 en 2021 gecombineerd in een selectie van acht onderwerpen (Kleinnijenhuis & Walter, 2014; Van Hoof, Kleinnijenhuis, & Van Atteveldt, 2021). Tresch et al (2015) stellen dat de associatie van kiezers moeilijk is te beïnvloeden en daarmee redelijk stabiel is. Maar Walgrave et al (2014) geven aan dat partijen kunnen proberen

Tabel 1
Associative issue ownership 2010 en 2021 per partij

		VVD	FvD	CDA	D66	GL	SP
Klimaat en Milieu	2010	0	-	0	0	6	0
	2021	2	0	2	4	10	3
Sociale zekerheid	2010	0	-	1	2	4	8
	2021	4	3	6	3	6	10
Gezondheidszorg	2010	1	-	2	2	2	5
	2021	5	4	6	5	6	11
Europese Unie	2010	0	-	3	2	0	0
	2021	2	7	4	3	3	1
Asielzoekers en integratie	2010	2	-	0	0	1	1
	2021	1	7	1	2	5	3
Normen en waarden	2010	0	-	8	1	1	1
	2021	6	3	8	4	5	5
Ondernemingsklimaat	2010	6	-	0	0	0	0
	2021	5	1	4	3	1	2
Onderwijs en wetenschap	2010	1	-	1	6	2	2
	2021	4	2	4	9	5	4

Noot. Samengesteld met data van Van Atteveldt et al (2021) en Kleinnijenhuis & Walter (2014).

om eigendom te krijgen van een onderwerp dat ze nog niet bezitten of waar ze nog geen sterke reputatie bij hebben. Door effectief te communiceren over een onderwerp kunnen partijen eigenaarschap krijgen van onderwerpen waar zij eerder laag op scoorden.

Volgens Lachat (2014) is associative issue ownership in combinatie met de onderwerpen die een kiezer het belangrijkste vindt, een belangrijke voorspeller van stemgedrag. In het VU verkiezingsonderzoek van 2021 wordt over het thema Klimaat het volgende gezegd: “De partijen Groenlinks en de Partij voor de Dieren hebben een sterke reputatie op het onderwerp klimaat en milieu. Voor hen is het dus gunstig dat dit thema toch doorbreekt op de nieuwsagenda. D66 profileert zich uitdrukkelijk als ‘groene partij’, maar zal vermoedelijk ook

kiezers trekken omdat zij een redelijk sterke reputatie heeft behouden als de onderwijspartij’ (Van Hoof, Kleinnijenhuis, & Van Atteveldt, 2021). Een kiezer die klimaat als prioriteit ziet zal op Groenlinks of Partij voor de Dieren stemmen, maar ook D66 profileert zich als ‘Groen’.

Dit schept de verwachting dat wanneer een partij stijgt in associative issue ownership, deze partij een gelijke stijging ondervindt van het onderwerp in haar prioriteiten en zal daarmee het onderwerp meer benoemen. Daarnaast kunnen andere partijen die een reputatie willen krijgen op een onderwerp waar zij deze nog niet hebben, deze reputatie proberen te bemachtigen door zich op dat onderwerp te profileren.

2.2.1b Agendavorming door de publieke opinie

De agenda component is afkomstig uit de agendavorming theorie, waarbij er altijd een politieke agenda is die constant in beweging is. Partijen kunnen deze agenda proberen te beïnvloeden maar deze is afhankelijk van interne en externe factoren waardoor daadwerkelijke controle over deze agenda niet mogelijk is (Kingdon., 1995; Green-Pedersen & Mortensen, 2009). Hoewel er geen controle is over de onderwerpen op de politieke agenda moeten partijen hier wel op ingaan. Vanuit de politieke agenda benoemen partijen een onderwerp omdat ze verwachten dat de andere partijen dat ook zullen doen (Baumgartner & Jones, 1993). Om de agenda component te beïnvloeden plaatsen partijen onderwerpen in hun partijprogramma’s op basis van de twee componenten, dus onderwerpen waar zij eigenaarschap op hebben én die op de politieke systeem agenda staan (Green-Pedersen & Mortensen, 2009).

Het stromenmodel van Kingdon (1995) is een agendavorming theorie waarbij gesteld wordt dat onderwerpen aan de hand van de zogenoemde problemenstroom op de politieke systeem agenda komen. Dit gebeurt aan de hand van statistieken voor de mate van het probleem, een bepaalde gebeurtenis die het probleem op de voorgrond brengt, de publieke opinie, of monetaire mee- en tegenvallers. De publieke opinie in het kader van kiezersaandacht wordt in vele onderzoeken ook wel gezien als de salience of de opvallendheid van een onderwerp (Dylla, 2012). Salience wordt omschreven als, hoe opvallender een beleidskwestie, hoe meer een kiezer bezig is met dat onderwerp (Miller, Krosnick, & Fabrigar, 2017). Belanger & Meguid (2008) zien public salience als ondersteuning van issue ownership: *“if an issue is salient, ownership should have an effect on vote choice”* (p. 480). Salience is op verschillende manieren te meten, een daarvan is via media aandacht. Deze manier wordt het meest gebruikt en meet salience aan de hand van de hoeveelheid artikelen in kranten, op televisie of andere media uitspraken (Kioussis, 2004).

In het onderzoek van Belanger & Meguid (2008) wordt een andere methode gebruikt om salience te meten. Door respondenten te vragen naar een ratioverdeling van hoe belangrijk zij bepaalde onderwerpen vinden, geeft dit een indicatie van issue salience. De onderwerpen die het meest als ‘erg belangrijk’ werden bestempeld, worden gezien als salient. Peilingen van I&O research in 2017 en 2021 geven op basis van deze methode een vergelijking van de voor kiezers belangrijkste onderwerpen rond de Tweede Kamer verkiezingen van 2017 en 2021 (Kanne, Beijen, & Kranenburg, 2017; Kanne & Driessen, 2021). Deze zijn opgenomen in tabel 2. In de vergelijking van 2017 en 2021 is een duidelijke verschuiving van het onderwerp duurzaamheid/klimaat te zien van het twaalfde naar derde meest genoemde onderwerp. Aan de hand van de toegenomen salience zou het aannemelijk zijn dat de politieke partijen zich meer hebben gefocust op duurzaamheid/klimaat in 2021 dan in 2017. Daarnaast kan men verwachten dat partijen die klimaat niet als prioriteit hebben dit alsnog zullen benoemen omdat andere partijen dat ook doen.

Tabel 2
Issue Salience 2017 en 2021

(op volgorde van het meest genoemd)	februari 2017	februari 2021
1	Gezondheidszorg	Gezondheidszorg
2	Normen en Waarden	Woningmarkt
3	Immigratie en asiel	Duurzaamheid/klimaat
4	Europese Unie	Veiligheid
5	Sociale voorzieningen/armoede bestrijding	Aanpak coronacrisis
6	Economie / overheidsfinanciën	Onderwijs
7	Veiligheid	Normen en Waarden
8	Inkomensbeleid	Economie
9	Werkgelegenheid	Sociale voorzieningen/armoede bestrijding
10	Onderwijs	Immigratie en asiel
11	Relatie tussen autochtone Nederlanders en Immigranten	Werkgelegenheid
12	Duurzaamheid/milieu	Overheidsfinanciën

Noot. Samengesteld uit data van Kanne, Beijen & Kranenburg (2017) en Kanne & Driessen (2021).

2.2.2 Multi-level governance, EU en NL
Zoals beschreven in paragraaf 1.2 is het klimaatplan 2030 een implementatie van Europees beleid. Daarom kan er gesproken worden van een Europese dimensie van bestuur. Multi-level governance, ofwel de ‘wijze van besturen’ op meerdere niveaus, heeft in de EU invloed op de lidstaten en ook de politieke partijen binnen die lidstaten (Binnema & Vergunst, 2005). Partijen verschillen op basis van klimaatmaatregelen en ambities, maar ook op de welwillendheid van Europese invloed. Het Clingendael

Figuur 3
Partijstandpunten over Europese integratie

Periode/ partij-standpunt	Jaren '80	Na Verdrag van Maastricht (1991)	Na Referendum van 2005	Vanaf de schuldencrisis (2010)
<i>Eurofiel</i>	D66 CDA VVD PvdA PPR* EVP	D66 CDA PvdA GroenLinks	D66 GroenLinks	D66 GroenLinks
<i>Euro-pragmatisch</i>	-	VVD	PvdA CDA VVD ChristenUnie	PvdA CDA VVD
<i>Zacht-euroscptisch</i>	-	AOV Unie55+ LPF RPF/GPV (ChristenUnie) SGP	SP PvdD SGP	ChristenUnie SGP SP PvdD 50Plus
<i>Hard-euroscptisch</i>	PSP CPN RPF GPV	SP	PVV	PVV

Uit: Nederlandse partijen over Europese integratie. Door H. Vollaard en G. Voerman (2017)

Instituut analyseerde in 2017 de standpunten van politieke partijen vanaf de jaren '80 (Vollaard & Voerman, 2017). Te zien in figuur 3 is dat een partijstandpunt over de Europese Unie kan veranderen en dat er een breed spectrum is waarin partijen zich tegenover de EU kunnen positioneren. De categorisering van dit spectrum wordt in dit onderzoek aangehouden in de operationalisering van multi-level governance.

In 2017 en 2021 werden analyses gemaakt van de standpunten van partijen over de EU. Deze zijn in tabel 3 samengevoegd als overzicht in het verschil tussen de twee verkiezingen (Van den Berg, 2017; PDC, 2021). Sceptisch zijn tegenover Europese inmenging hoeft niet te betekenen dat men automatisch tegen beleid vanuit de Europese hoek is.

Tabel 3
EU standpunten van politieke partijen in 2017 en 2021

Periode/partij standpunt	Tweede Kamer verkiezingen 2017	Tweede Kamer verkiezingen 2021
Eurofiel	D66, GL	Denk, D66, GL
Euro pragmatisch	VVD, CDA, PvdA	CDA, CU, PvdA, VVD
Zacht euro sceptisch	SP, SGP, PvdD, Denk, CU	SP, SGP, PvdD
Hard euro sceptisch	FVD, PVV	FVD, PVV

Noot. Samengesteld uit data van Van den Berg (2017) en PDC (2021).

Hofhuis (2019) benoemt de PVV en FvD als Euro sceptisch en daarnaast ook klimaat sceptisch waarbij beiden partijen de uitvoering van alle klimaatambities willen afremmen. Breeman & Timmermans (2008) geven daarnaast aan dat er in de Nederlandse politiek weinig belangstelling is voor de EU. Onderwerpen die door de EU worden aangedragen, krijgen in de politiek al gauw minder aandacht dan onderwerpen van Nederlandse oorsprong.

Een mogelijk effect hiervan is dat pro-Europese partijen zich vaker over het klimaat uitspreken en hierbij een verband met de EU leggen. Van andere partijen kan men verwachten dat ze de EU en het klimaat minder zullen benoemen, of dit wel doen maar met kritische houding.

2.2.3 Theoretische relevantie

De keuzes voor de mogelijke verklaringen komen in wetenschappelijk perspectief vooral vanuit eerder werk van Green-Pedersen & Mortensen (2009) die issue ownership uitgebreid onderzochten en uiteenzetten. In dit onderzoek wordt deze theorie gebruikt om de politieke positie in Nederland te verduidelijken. Ten tweede wordt ook het aspect van multi-level governance onderzocht als aanvulling op issue competition en om de oorsprong van het beleid en de invloed van de Europese bestuurslaag in rekening te brengen. Hoewel het Klimaatplan 2030 een nationale implementatie van het klimaatakkoord is, neemt dit niet weg dat voor de Nederlandse politieke partijen het een plan is uit Europese koker (Vollaard & Voerman, 2017; Binnema & Vergunst, 2005). Ten derde wordt er rekening gehouden met de publieke opinie als

externe factor voor framing. Saliency is een verklaring voor agendavorming afkomstig vanuit het stromenmodel van Kingdon dat rekening houdt met de invloed van externe factoren. In tegenstelling tot issue ownership kunnen politieke partijen zich op saliency niet van tevoren profileren (Kingdon., 1995; Green-Pedersen & Mortensen, 2009). De agendacomponent van het issue competition model geeft voldoende ruimte om de twee theorieën vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines samen te voegen.

2.3 Verwachtingen

Aan de hand van de in dit hoofdstuk besproken theorie zijn de volgende verwachtingen opgesteld:

Het concept van issue ownership gaat om de perceptie van de kiezer en specifiek bij bepaalde onderwerpen (Petrocik, 1996). Naast het benadrukken van eigen onderwerpen kunnen partijen proberen om eigendom te krijgen van een onderwerp waarbij zij misschien nog geen sterke reputatie hebben. Dit kan bewerkstelligd worden door effectieve communicatie over dit onderwerp (Walgrave, Lefevre, & Tresch, 2014). De verwachting is dat er bij partijen naar mate van issue ownership, een verschuiving in frames zal optreden.

Verwachting 1: Naarmate de verschuivingen van partijen in issue ownership stijgen, zullen de verschuivingen in frames van deze partijen overeenkomen met de issue owner, terwijl partijen die weinig of geen verschuiving in issue ownership ondervinden, in hun frameverschuiving hiervan zullen afwijken.

Aan de hand van de toegenomen saliency zou het aannemelijk zijn dat de politieke partijen zich meer hebben gefocust op duurzaamheid/klimaat in 2021 dan dat ze dat in 2017 hebben gedaan (Kanne, Beijen, & Kranenburg, 2017; Kanne & Driessen, 2021; Miller, Krosnick, & Fabrigar, 2017) Daarnaast kan men verwachten dat partijen die klimaat niet als prioriteit hebben dit alsnog zullen benoemen omdat andere partijen dat ook doen (Baumgartner & Jones, 1993).

Verwachting 2: Door de toename van saliency op het onderwerp klimaat, zullen politieke partijen ongeacht of ze klimaat als prioriteit zien meer frames over klimaat opnemen in de partijprogramma's van 2021 dan in die van 2017.

Politieke partijen verschillen op welwillendheid van Europese invloed en daarmee misschien ook in de manier waarop en hoe ze Europese klimaatmaatregelen framen (Van den Berg, 2017; PDC, 2021; Hofhuis, 2019). In Nederland is er weinig belangstelling voor de EU. De onderwerpen die door de EU worden aangedragen hebben daarmee een nadeel in aandacht

(Breeman & Timmermans, 2008). Een mogelijk effect hiervan is dat pro-Europese partijen zich vaker over het klimaat uitspreken en hierbij een verband met EU leggen. Van andere partijen kan men verwachten dat ze de EU en het klimaat minder zullen benoemen of dit wel doen maar met kritische houding.

Verwachting 3: De EU gerelateerde frames over klimaat in de partijprogramma's zullen niet verschuiven tussen 2017 en 2021 omdat de partijstandpunten over de EU niet veranderen.

3. Methoden

Zoals eerder benoemd is het doel van dit onderzoek om te kijken naar een mogelijke verschuiving van frames tussen de Nederlandse politieke partijprogramma's van 2017 en 2021. Hierbij gaat het specifiek om de frames rondom de standpunten over de onderwerpen genoemd in het Klimaatplan 2030. Hierna wordt er gekeken naar issue ownership, multi-level governance en issue salience als verklaringen voor een mogelijke verschuiving.

Onderzoek gericht op framing kan verschillende vormen aannemen. Tankard (2001) geeft aan dat er allereerst de keuze kan worden gemaakt tussen inductief- en deductief framing onderzoek. Bij inductief onderzoek wordt met een open blik naar frames in de tekst gezocht, deductief onderzoek zoekt naar van tevoren opgestelde frames in de tekst. Deductief onderzoek heeft hiermee onder andere de functie om de overtuigingskracht van een frame te meten omdat het ook bekijkt hoe vaak een frame in de tekst voorkomt (Azpiroz, 2014). Volgens Van Gorp (2007) is het voordeel van inductief onderzoek dat men specifieke frames die in dat bepaalde onderzoek van pas kunnen komen, minder snel over het hoofd ziet. Naast inductief en deductief wordt er ook een onderscheid gemaakt tussen kwalitatief en kwantitatief. Bij een kwantitatief onderzoek gaat men na hoe vaak de van te voren opgestelde frames in de tekst staan en met een kwalitatief onderzoek wordt er eerder gekeken naar de tekst als geheel en welke frames er in de tekst voorkomen.

3.1 Onderzoeksontwerp

In dit onderzoek wordt er een inductieve methode gebruikt door de partijprogramma's van de Nederlandse politieke partijen van 2017 en 2021 met een open blik te bestuderen en de voorkomende frames te markeren en te onderbouwen. Na het markeren wordt aan de hand van Issue ownership, Salience en Multi-level governance gekeken of de frameverschuiving door een van deze theorieën kan worden verklaard. Dat is een deductieve benadering, maar de manier waarop de partijprogramma's geanalyseerd zijn, is inductief. Er is sprake van een kwalitatief onderzoek omdat de typen frames die in de tekst voorkomen op kwalitatieve wijze worden vastgesteld. Daarmee bestaat dit onderzoek uit een kwalitatieve casestudy, gebaseerd op de methodologie van Van Gorp (2010).

3.2 Steekproef

Voor dit onderzoek zal er gebruik worden gemaakt van een selecte steekproef. De selectie beperkt zich tot de volgende partijen: Forum voor Democratie (FvD), de Volkspartij voor de Vrijheid en Democratie (VVD), het Christen-Democratisch Appél (CDA), Democraten 66

(D66), GroenLinks (GL) en de Socialistische partij (SP). Deze partijen zijn gekozen op basis van de verdeling van de politieke links, midden en rechts verdeling. Deze verdeling is gebaseerd op een ‘politieke as’ op basis van standpunten omtrent sociaaleconomisch beleid (figuur 4). Rechtse partijen zoals de VVD en FvD vinden

Figuur 4

Politieke verdeling Links en Rechts

Noot. Samengesteld aan de hand van ProDemos (2021)

bepaalde sociaaleconomische ongelijkheden in de samenleving onvermijdelijk. Linkse partijen zoals SP en GL zijn voor staatsingrijpen om een grotere sociaaleconomische gelijkheid te realiseren. Het politiek midden (D66 en CDA) neemt een positie tussen links en rechts in (ProDemos, 2021). Deze zes partijen hebben zich tijdens de verkiezingen van 2017 en 2021 verkiesbaar gesteld en daardoor zijn de twee verkiezingen door middel van partijprogramma's te vergelijken.

3.3 Dataverzameling

De dataverzameling van onderzoek komt tot stand door documentanalyse. Om framing in kaart te brengen wordt er aan de hand van de inductieve methodologie van Van Gorp (2007), een analyse gemaakt van de partijprogramma's van de geselecteerde partijen uit 2017 en 2021. Daarna wordt er op basis van de frames een kwalitatieve categorisatie gemaakt door middel van codes. Bij zowel de inductieve als de kwalitatieve data analyse wordt er gebruik gemaakt van het programma Atlas.ti. Dit programma wordt met name gebruikt voor de analyse van kwalitatieve onderzoeksdata en zorgt voor een georganiseerde analyse.

3.3.1 Inductieve data analyse

Voor de eerste ronde van dataverzameling worden de partijprogramma's doorgenomen en de frames gemarkeerd aan de hand van framing devices en reasoning devices. Om de analyse van de partijprogramma's efficiënt aan te pakken wordt dit gedaan aan de hand van een zoekfunctie waarbij er gezocht wordt naar signaalwoorden uit het klimaatplan 2030 (bijlage 1). Wanneer een van de signaalwoorden wordt geconstateerd wordt er gekeken naar de context door de gehele paragraaf te scannen. Indien er in de tekst verwezen wordt naar een onderwerp uit het klimaatplan 2030 wordt er geanalyseerd op frames.

Van Gorp (2007) geeft voor de betrouwbaarheid bij het vaststellen van frames een aantal criteria, waar in dit onderzoek rekening mee wordt gehouden. Allereerst wordt er tijdens de inductieve analyse per framebundel beschreven van welke framing- en reasoning devices er sprake is. Ten tweede moet het mogelijk zijn om op basis van het frame, een kwestie of gebeurtenis te definiëren aan de hand van 'de oplossing', 'verantwoordelijke' of 'het probleem'.

Ten derde moet een frame voldoende abstract geformuleerd zijn waardoor het ook mogelijk in een andere situatie of voor een ander onderwerp kan worden gebruikt. Ten vierde moet de definiëring van een probleem ook aan een verantwoordelijkheid of oplossing gekoppeld worden. Aan de hand van deze criteria is een stappenplan opgesteld voor het markeren van de frames (bijlage 2).

3.3.2 Kwalitatieve frame analyse

Na het vaststellen en onderbouwen van een framebundel wordt er aan de hand van de inhoud een of meerdere codes (frame type) toegekend. Deze codering kan worden bepaald door bijvoorbeeld het benoemen van de Europese Unie (multi-level governance), de verwachte houding van de overheid (neemt het voortouw of overheidsbemoediging) of een doel (investeren in de toekomst). Na deze eerste ronde van kwalitatieve analyse volgt een tweede ronde waarbij alle partijprogramma's nogmaals naast de opgestelde typen frames worden gelegd. Dit is omdat naarmate men framebundels leest en meerdere typen frames opstelt, deze in de eerste ronde misschien nog niet worden herkend. Zo wordt een te eenduidige codering van een framebundel, omdat die bijvoorbeeld als een van de eerste aan bod kwam, gecorrigeerd.

In het geval van framebundels in verband met klimaat én de Europese Unie, is er specifiek rekening gehouden met de benadering jegens de EU in de partijprogramma's. De vijf typen frames die hieruit voortvloeiden zijn in paragraaf 4.2.3 aan de operationalisering van standpunten jegens de EU gekoppeld. De typen frames zijn opgenomen in een framematrix met beschrijving en voorbeelden in paragraaf 4.1.1.

3.3.3 Overige toegepaste analyses

In het kader van het vergelijken van de verschuiving van de frames in frequentie voor paragrafen 4.1.2 en 4.2.2 wordt er rekening gehouden met de verschillende lengte van de partijprogramma's. De relatieve frequentie en relatieve verschuiving worden ingezet om de frequentie van frames te vergelijken, ongeacht het aantal pagina's van de partijprogramma's. De relatieve verschuiving wordt berekend volgens de formule van figuur 5.

Door het aantal pagina's van het betreffende partijprogramma (A) te delen door het totale aantal geconstateerde frames in een partijprogramma (X). Dit levert de kans op een frame per pagina (K) op (zie 1). K kan vermenigvuldigd worden met X of X(t) om het relatieve aantal frames over het gehele document of het relatieve aantal voor een bepaald type frame te berekenen (zie 2). Om de relatieve verschuiving (V) te berekenen moet men de eerste twee stappen uitvoeren

voor het partijprogramma van 2021 en daar dezelfde berekening over 2017 vanaf trekken (zie 3).

Figuur 5

Formule relatieve verschuiving per partij

X = Aantal/frequentie totaal geconstateerde frames.		
A = Aantal pagina's (document afmeting).	1)	A : X = K
K = Kans op frame per pagina.	2)	K x X(t) = R
X(t) = Aantal/frequentie per type frame.	3)	R21 – R17 = V
R = Relatief aantal/frequentie frames i.v.m. pagina's.		
V = Relatieve verschuiving frame per partij.		

In paragrafen 4.1.3 tot en met 4.1.8 worden de typen frames per partij geanalyseerd over 2017 en 2021. Hierbij zijn de verschillende lengten van de partijprogramma's niet meegenomen maar wordt de geconstateerde frequentie aangehouden. Dit is zo gedaan omdat er vooral gefocust wordt op de verschuiving in typen frames van een partij en de relatieve frequentie daar niet aan bijdraagt.

Daarnaast wordt er voor paragraaf 4.2.2 een zoekstrategie uitgevoerd naar de frequentie van media artikelen waarbij een partij in verband wordt gebracht met duurzaamheid of klimaat in het jaar voorafgaande aan een verkiezing (figuur 6). Deze zoekstrategie is uitgevoerd om een indicatie te geven van issue salience per partij.

De specifieke formulering en resultaten van deze zoekstrategie zijn in tabel 4 te vinden. De FvD is hierin niet meegenomen omdat deze partij in september 2016 is opgericht en daarmee niet vergelijkbaar in de periode van 2017.

Naast de resultaten is de verschuiving van de zoekstrategie berekend door:

$$Vershuiving = \frac{1}{10} \times \frac{Frequentie\ 2021 - Frequentie\ 2017}{Frequentie\ 2017} [\%]$$

Tabel 4*Resultaten zoekstrategie partij en Duurzaamheid/klimaat.*

Partij	2017 duurzaamheid/ klimaat	2021 duurzaamheid/ klimaat	Verschuiving % : 10
VVD	520	2585	39,7%
CDA	253	2178	66,9%
D66	333	2026	50,8%
GL	267	1816	58,0%
SP	196	890	33,1%

Figuur 6*Zoekstrategie media aandacht i.v.m.
Klimaat/Duurzaamheid per partij***Zoekstrategie als indicatie van issue salience per partij**

Per partij (VVD, CDA, D66, GL en SP) een opdracht in de periodes van:

15 maart 2016 tm 15 maart 2017 én 15 maart 2020 en 15 maart 2021.

'Partijnaam' AND 'Duurzaamheid' OR 'Klimaat'

Via NexisUni in alle beschikbare Nederlandse mediabronnen.

3.4 Validiteit en betrouwbaarheid

Voor de tekstanalyse wordt er gebruik gemaakt van twee verschillende methoden namelijk inductief en kwalitatief. Dit is zo ingericht om rekening te houden met de validiteit en betrouwbaarheid.

Om de betrouwbaarheid te verhogen worden de in 3.3.3 genoemde criteria van Van Gorp (2010) ingezet om met de minste subjectiviteit frames vast te stellen. Tijdens de inductieve analyse wordt elk opgevallen frame gemarkeerd en onderbouwd (bijlage 2). Dat zorgt ervoor dat de onderzoeker langs een aantal vereisten de tekst doorneemt en goed is te volgen welke stappen en observaties tot resultaten leiden. Daarmee is het proces van analyseren inzichtelijk en voor herhaling mogelijk en wordt de betrouwbaarheid van dit onderzoek versterkt. Daarnaast worden de codering en data door een derde gecontroleerd om intersubjectiviteit te bewerkstelligen. Dat is zo ingericht omdat Hertog & McLeod (2001) stellen dat onderzoekers vanuit hun eigen cultuur naar de tekst kijken waardoor persoonlijke interpretatie een rol speelt. De intersubjectiviteit is daarmee bevorderlijk voor de validiteit.

Op het moment dat de volledige tekst is gemarkeerd op frames, wordt er gezocht naar verbanden in formulering en motivatie om een codering te benoemen. Volgens Van Gorp (2007) zorgt het zoeken naar verbanden en het verwoorden van codes of typen frames voor een verminderde betrouwbaarheid omdat de beschrijving van frames per onderzoeker kunnen verschillen. Dat maakt het moeilijk om de resultaten te generaliseren. Echter omdat dit onderzoek een casestudy is, is het niet direct gericht op generaliseerbare resultaten. Daarnaast is geheel ontkomen aan de subjectiviteit van een onderzoeker niet mogelijk (Van Thiel, 2015).

Transparantie in de resultaten en de methode waarop deze vergaard worden, dragen bij aan de betrouwbaarheid. Omwille van deze transparantie zijn in bijlage 1 en 2 het overzicht van

steekwoorden voor de zoekfunctie en het stappenplan voor de vaststelling en onderbouwing van de frames toegevoegd. In deze bijlagen zijn ook schermafbeeldingen bij het gebruik van Atlas.ti als voorbeelden opgenomen.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden in paragraaf 4.1 de resultaten geanalyseerd naar de verschuiving van de frames van de onderwerpen uit het klimaatplan 2030, tussen de partijprogramma's van 2017 en die van 2021. Dat wordt gedaan aan de hand van de typen frames, de relatieve frequentie en de geconstateerde frequentie. In paragraaf 4.2 worden de resultaten geanalyseerd aan de hand van de theorieën van issue ownership, publieke opinie en multi-level governance.

4.1 Framing – verschillen tussen 2017 en 2021

In deze paragraaf staat de volgende deelvraag centraal: *Is er een verschil van framing van de onderwerpen uit het klimaatplan 2030, in de partijprogramma's van de verkiezingen van 2017 en die van 2021?*

4.1.1 Geconstateerde frames

In de partijprogramma's van 2017 en 2021 zijn de volgende typen frames geconstateerd. Dit zijn de uitkomsten van de in paragraaf 3.3 beschreven inductieve methode van Van Gorp (2010).

Frame	Beschrijving	Aanwezig in	Voorbeelden
Autonoom in samenwerking (MLG)	In verband met de EU wordt er gesproken over Nederland als aparte eenheid, maar wel in het kader dat Nederland een bepaalde taak in de EU heeft, wil of moet vervullen. Ofwel een autonome eenheid in samenwerking.	2017: CDA, D66, GL, VVD 2021: CDA, D66, GL, VVD	<i>“Nederland pleit voor een ambitieus Europees actieplan circulaire economie en het vastleggen van normen voor grondstoffenhergebruik en productvoorschriften”</i> (GroenLinks, 2017). <i>“Belastingheffing is een nationale aangelegenheid. We stemmen niet in met nieuwe Europese belastingheffing”</i> (CDA, 2021).
Gebrek aan autonomie (MLG)	In verband met de EU wordt er verwezen naar het gebrek van autonomie voor de Nederlandse staat. Dit kan direct worden afgeleid door het beargumenteren van nationaal beleid boven Europees beleid, maar ook door zich direct uit te spreken tegen een Europese volmacht die autonomie van de Nederlandse staat vermindert.	2017: FvD 2021: FvD	<i>“Als eurocommissaris presenteerde Frans Timmermans een ‘Green Deal’. De kosten zijn 11.500 miljard euro in 20 jaar en volgens het ontwerp van deze EU-Klimaatwet wil de Commissie vanaf 2023 klimaatbeleid in de hele EU afdwingen met volmachten (“special powers”)</i> ” (FvD, 2021). <i>“Het Gemeenschappelijke Visserijbeleid behoort tot de meest dramatische beleidsterreinen van de Europese Unie en moet worden afgeschaft om daarmee de visstand en het schoonhouden van de zee beter te kunnen waarborgen”</i> (FvD, 2021).

Frame	Beschrijving	Aanwezig in	Voorbeelden
Leidend in samenwerking (MLG)	In dit frame wordt aangegeven dat er in de EU een bepaald beleid gevoerd wordt of gevoerd moet worden. Hierbij wil men Nederland als koploper of leidend voor de EU laten functioneren.	2017: D66, GL, VVD 2021: D66	<i>“Alleen samen met Europa en de wereld kunnen we klimaatverandering terugdringen. Door als Nederland voorop te lopen, creëren we nieuwe kansen” (D66, 2021).</i> <i>“Overheden, onderzoekers, natuurbeschermers, afnemers van grondstoffen en landbouworganisaties moeten de handen ineenslaan om te zorgen dat deze innovaties op grote schaal gaan worden toegepast. Wij willen het aantal pilots met dit soort innovaties uitbreiden en ons in Europa inzetten voor het aanpassen van de gebruiksnormen en slechten van beperkende wet- en regelgeving hieromtrent” (VVD, 2017).</i>
Samenwerking in solidariteit (MLG)	Dit frame doelt op samenwerking binnen de Europese lidstaten om elkaar, of landen buiten de EU te ondersteunen.	2017: CDA 2021: GL	<i>“Internationale samenwerking draagt bij aan de veiligheid in de wereld, daar en hier. De noodzaak om bij te dragen aan stabiliteit en ontwikkeling in andere landen is nog onverminderd groot en wij willen blijvend solidair zijn met die mensen die in grote nood verkeren; de media tonen ons de gevolgen van klimaatverandering, honger, ziekte en andere humanitaire rampen” (CDA, 2017).</i>
Sterker als geheel (MLG)	Sterker als geheel doelt op samenwerking binnen de EU en tussen de lidstaten om als verenigde landen meer te bereiken dan alleen. Dit komt binnen de partijprogramma's veel voor bij standpunten over innovatie, ontwikkeling en vraag naar EU regelgeving.	2017: CDA, D66, GL, VVD 2021: CDA, D66, GL, VVD	<i>“We spannen ons in voor grensoverschrijdende samenwerking met andere (EU)landen, zodanig dat de gezamenlijke middelen meer verduurzaming opleveren” (CDA, 2017).</i> <i>“Creëren van één Europees luchtruim waardoor efficiëntere vliegroutes en kortere vliegtijden ontstaan, de luchtruimcapaciteit wordt vergroot, de veiligheid wordt bevorderd en de CO2- uitstoot afneemt” (VVD, 2021).</i>
Beschermende overheid	Binnen dit frame benoemt een standpunt een onderwerp waarbij de overheid een positie zou moeten innemen om de belangen van een bepaalde groep in de samenleving te 'beschermen'. Hierbij gaat het om nieuw beleid, waarbij extra maatregelen worden genomen zodat de bepaalde groep niet onevenredig wordt getroffen.	2017: D66, SP, VVD, 2021: CDA, D66, SP, GL, FVD, VVD	<i>“Met exploitanten van stadsverwarming wordt een overeenkomst gesloten, waardoor aangesloten huishoudens en instellingen niet langer opdraaien voor de gevolgen van slechte bouwtechnieken en onrendabele toppen uit het verleden” (SP, 2017).</i> <i>“Initiatieven van boeren om (nog) duurzamer te werken leiden nog te vaak tot meer kosten en minder opbrengst. Wij blijven werken aan een eerlijke prijs waarin de kosten voor verduurzaming worden meegenomen. Zolang de markt dit niet regelt is de overheid mede aan zet” (CDA, 2021).</i>

Frame	Beschrijving	Aanwezig in	Voorbeelden
Burger faciliteren	Bij dit frame doelt het standpunt op het faciliteren van burgers door middel van stimulerend beleid gericht op burgers waardoor zij een voordeel krijgen of niet benadeeld worden door hun sociaal-economische status.	2017: GL 2021: CDA, D66, GL, VVD	<i>“Schone energie, bijvoorbeeld opgewekt met zonnepanelen, wordt voor kleinverbruikers en Verenigingen van Eigenaren niet belast. Netbeheerders krijgen de taak en de ruimte om de overgang naar een schone energievoorziening te faciliteren” (GroenLinks, 2017). “Wij willen dat mensen en bedrijven zoveel mogelijk zelf makkelijk en goedkoop schone energie kunnen opwekken. Bewoners gaan meepraten, meedenken en meeprofiteren van de schone energie van de toekomst. We helpen ook mensen en bedrijven die investeren in verduurzaming” (D66, 2021).</i>
Burgers betrekken	In dit frame staat inspraak voor klimaatmaatregelen centraal. Standpunten waarbij beleid expliciet inspraak van de burger bij de vorming van het beleid benoemt vallen hieronder.	2017: D66, SP 2021: CDA, D66, GL	<i>“De overgang naar duurzame energie vindt plaats mét en niet ondanks de mensen. Investerings in duurzaamheid moeten leiden tot meer werkgelegenheid, gerichte scholing en lagere lasten voor mensen met een middeninkomen of lager inkomen. We vergroten de betrokkenheid van mensen bij het ontwikkelen en uitvoeren van duurzame projecten” (SP, 2017).</i>
Economie + klimaat	In dit frame gaan economische vooruitgang en duurzaamheid/klimaat hand in hand. Een standpunt binnen dit frame is gericht op een inzet op duurzaamheid/klimaat die zorgt voor economische vooruitgang.	2017: GL, VVD 2021: CDA, D66, SP, GL, VVD	<i>“Duurzaamheidsdoelen, oog voor de leefomgeving en innovatie gaan prima samen. Bijvoorbeeld door nieuwe werkwijzen van gewasveredeling, innovaties in (groene) gewasbescherming, precisielandbouw & robotica, teelten van eiwitrijke gewassen en waardevolle herwinning van mineralen uit afval- en reststoffen zoals stikstof en fosfaten uit mest en afvalwater” (VVD, 2017).</i>
Economische (on)afhankelijkheid	De rode lijn in dit frame is de motivatie om niet economisch afhankelijk te raken van andere landen door werk te maken van de energie transitie. Daarmee is dit frame altijd gekoppeld aan de internationale positie van Nederland.	2017: D66, FvD 2021: CDA, D66, GL, VVD	<i>“klimaatpositief in 2050. Duurzame energie is niet alleen schoon en gezond, maar ook noodzakelijk om in de toekomst economische concurrerend en geopolitiek onafhankelijk te zijn.”(D66, 2017-2021) “Om onze wereld schoon, veilig en leefbaar door te geven en om ervoor te zorgen dat Nederland niet te veel energie uit landen als Rusland hoeft te importeren, zal Nederland in 2050 voldoen aan de internationale klimaatafspraken over de uitstoot van CO2” (VVD, 2021).</i>
Geen klimaatplan	Van dit standpunt is een apart frame gemaakt, de rode lijn is dat er geen klimaatmaatregelen nodig zijn. Omdat deze benadering zodanig afwijkt van andere is hiervoor een apart frame opgesteld.	2017: - 2021: FvD	<i>“De huidige klimaatdoelen zijn erop gericht om te proberen klimaatverandering tegen te gaan. Deze doelen zijn onhaalbaar en hebben geen merkbaar effect op het klimaat. Wel hebben ze een groot negatief effect op onze welvaart. (FvD, 2021).</i>

Frame	Beschrijving	Aanwezig in	Voorbeelden
Gelijkwaardige samenleving	De gelijkwaardige samenleving slaat als frame op het herverdelingsbeginsel, waarbij er rekening wordt gehouden met partijen die naar mate van verbruik en vermogen belasting betalen. Daarnaast worden ook partijen die niet de middelen hebben, geholpen om wel mee te komen in de maatschappij door een sociaal vangnet.	2017: SP, GL 2021: D66, SP, GL, FvD, VVD	<i>“Met het huidige belastingstelsel wordt milieuvervuiling gesubsidieerd en werkgelegenheid belast. Dat gaan we omkeren. We stoppen met de subsidies op gas. Grootverbruikers gaan evenredig betalen voor CO2-uitstoot”</i> (GroenLinks, 2017). <i>“De verhuurderheffing en winstbelasting voor corporaties schaffen we af. Dat geld wordt geïnvesteerd in het nationaal bouwplan en gebruiken we voor verlaging van de huren, de bouw van huizen, verduurzaming van oudere woningen en het bouwen van nieuwe voorzieningen in buurten”</i> (SP, 2021).
Haast voor het klimaat	Haast voor het klimaat doelt op standpunten waarin benadrukt wordt dat een maatregel bijvoorbeeld sneller en tijdig moet worden uitgevoerd, of dat de huidige toestand onhoudbaar is. Het geeft op een (meestal) subtiele manier aan dat er snel iets moet gebeuren.	2017: - 2021: D66, GL, VVD	<i>“Om de urgentie van de klimaatcrisis te benadrukken, roept Nederland de klimaatnoodtoestand uit.”</i> (GroenLinks, 2021). <i>“Investeren in doordachte duurzaamheid is nodig voor strategische onafhankelijkheid. Kernenergie is daarbij onmisbaar. Zonder deze CO2-neutrale energievorm zijn klimaatdoelstellingen niet haalbaar.”</i> (VVD, 2021).
Historische of futuristisch sentiment	In dit frame wordt er meestal verwezen naar een traditie, jeugdsentiment, nationale identiteit, of het lot van toekomstige generaties. Dit kan worden gebruikt als onderbouwing voor een argument.	2017: D66, VVD 2021: D66, FvD, VVD	<i>“Het klimaat is belangrijk. Nederland is in belangrijke mate gevormd door onze eeuwenlange interactie met water. Onze toegang tot rivieren en zeeën heeft ons veel opgeleverd. Tegelijkertijd voeren we voortdurend een strijd om droge voeten te houden. Aan die strijd zal voorlopig geen einde komen”</i> (VVD, 2017). <i>“De kwaliteit van leven en de levensverwachting is de afgelopen 150 jaar enorm toegenomen. Dat hebben we te danken aan de zogeheten ‘fossiele’ brandstoffen. En het energieverbruik zal de komende jaren nog flink toenemen”.</i> (FvD, 2021).
Investeren in de toekomst	In dit frame focust het standpunt zich op investeren in innovatie van een bepaalde sector van beleid. Het is uitdrukkelijk gericht op beleid voor de lange termijn van het klimaat/ duurzaamheid in Nederland.	2017: CDA, D66, GL, VVD 2021: CDA, D66, GL, FvD, VVD	<i>“Forum voor Democratie steunt de energietransitie, onder meer om onafhankelijker te worden van het Midden-Oosten, om schonere lucht te hebben en om de schitterende koolstofpolymeren die nu worden opgestookt te behouden”</i> (FvD, 2017). <i>“Aanvullend op de langjarige duurzaamheidsdoelen bieden we boeren de gelegenheid om samen deel te nemen aan nieuwe trajecten waarin zij ervaring opdoen met natuurinclusieve landbouw en andere nieuwe methoden om hun bedrijfsvoering te verduurzamen, zodat we versnellen in de duurzaamheidsopgave en deze ambities vanuit de sector zichtbaar maken voor een groter publiek”</i> (CDA, 2021).

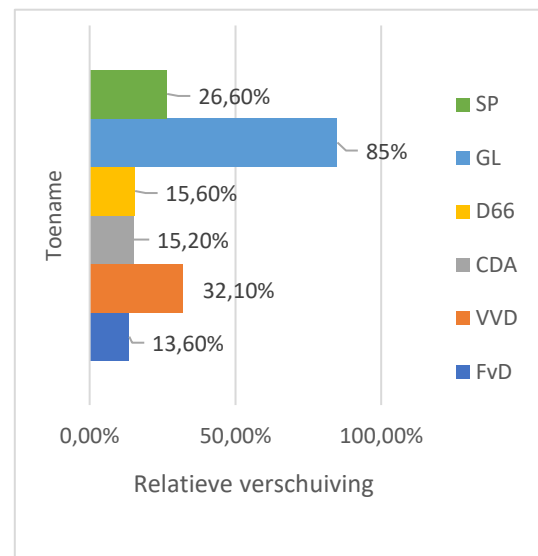
Frame	Beschrijving	Aanwezig in	Voorbeelden
Klimaat als uitdaging	Dit frame benoemt klimaatmaatregelen als uitdaging door middel van signaalwoorden als kansen en uitdaging. Daarnaast wordt eerst het probleem voor een bepaalde sector of groep aangekaart, waarna er een algemene oplossing/uitdaging gesteld wordt.	2017: - 2021: D66, GL, FvD, VVD	<i>“De klimaatopgave is de grootste maatschappelijke uitdaging van onze tijd. Daarom verdient het alle aandacht in de Tweede Kamer, het hart van de politiek.” (D66, 2021).</i> <i>“We moeten daarom direct stoppen met het huidige klimaatbeleid en ons richten op adaptatie, zoals dijkenbouw, kustbescherming, rivierbeheer en gewasontwikkeling. Onze Nederlandse ingenieurs zijn hierin gespecialiseerd en die kennis kan wereldwijd geëxporteerd worden.” (FvD, 2021).</i>
Onnodige kosten door klimaatmaatregelen	Onnodige kosten voor klimaatregelen heeft een directe link aan ‘Geen klimaatplan’, het zijn de onderbouwingen voor dit standpunt. De kosten worden financieel, economisch en beleidsmatig verwoord.	2017: - 2021: FvD	<i>“Stoppen met onnodige duurzaamheidseisen die de prijzen opdrijven. Ook stoppen met subsidies voor “verduurzaming”, die uiteindelijk alsnog moeten worden opgebracht door de belastingbetaler.” (FvD, 2021).</i>
Overheid neemt voortouw	In dit frame gaat het over de mogelijkheid van de overheid om het voortouw te nemen in het geval van stappen die gezet moeten worden richting maatregelen voor het klimaatplan 2030. Er worden specifiek plannen benoemd waarbij de Rijksoverheid de regie pakt om burgers of de private sector tot actie aan te zetten of in een bepaalde richting te sturen.	2017: D66, SP, GL. 2021: D66, GL, VVD	<i>“De overheid moet duidelijk en voorspelbaar de doelen en kaders stellen en ondernemers uitdagen en hen belonen als zij bijdragen aan het tegengaan van klimaatverandering. Waar nodig moet de overheid verbieden wat ongewenst is.” (D66, 2017).</i> <i>“De overheid geeft het goede voorbeeld door het versneld verduurzamen van het Rijksvastgoed, het klimaatneutraal opleveren van elk nieuw overheidsgebouw en het investeren in de verduurzaming van scholen, sportaccommodaties, zorggebouwen en culturele instellingen” (GroenLinks, 2021).</i>
Overheidsbemoeienis	In dit frame wordt er bedoeld op het wegnemen van belemmeringen vanuit het overheidsbeleid jegens burgers en de markt. Dit wegnemen wordt bewerkstelligd door het herzien van beleid.	2017: VVD 2021: -	<i>“Wij willen dat de overheid zich neutraal opstelt als het gaat om de vraag hoe dergelijke doelstellingen worden bereikt. Door wel te sturen op resultaten – het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen – maar niet op technieken, wordt innovatie maximaal gestimuleerd en kunnen beschikbare middelen veel gericht worden ingezet voor de ontwikkeling van duurzame energieopwekking. Overzichtelijke en minder complexe regelgeving zullen daarbij stimulerend werken” (VVD, 2017).</i>

Frame	Beschrijving	Aanwezig in	Voorbeelden
Verantwoordelijke markt	In dit frame worden kosten, opgaven en kansen voor innovatie ingedeeld als verantwoordelijkheid voor de markt. Dit kan met of zonder daarop gericht beleid en heeft vooral als uitgangspunt dat de private sector haar verantwoordelijkheid moet nemen voor het voldoen aan en zich inzetten voor de klimaatmaatregelen.	2017: D66, SP, GL, VVD 2021: CDA, D66, GL, SP, VVD	<i>“Banken, verzekeraars en pensioenfondsen worden beoordeeld op hun lange termijn vooruitzichten, waaronder de milieu en sociale risico’s die zij lopen met bijvoorbeeld investeringen in de fossiele industrie. Financiële innovaties moeten gericht zijn op duurzame economische investeringen waardoor kapitaal beschikbaar komt voor groene start-ups en duurzame bedrijven” (GroenLinks, 2017). “Voor een gezonde toekomst voor de hele agrarische sector kiezen wij voor een nieuwe aanpak, waarbij de overheid met de sector langjarige duurzaamheidsdoelen vastlegt en vervolgens de uitvoering aan de sector zelf over laat om deze doelen te halen.” (CDA, 2021).</i>
Verandering in consumptie	Dit frame vraagt van de burger en de markt een verandering in consumptie en productie. Dit zijn veranderingen op de langere termijn waar de overheid een actieve rol in moet nemen en waaraan de burger en de markt zich moeten aanpassen.	2017: CDA, D66, GL 2021: D66, GL, VVD	<i>“Onze huidige economie stoelt op verbruiken, verbranden en vernielen. Dat kan en loont niet meer. Een duurzame toekomst vereist een zogenaamde circulaire economie, waarin we gebruik maken van energie en grondstoffen door anders te ontwerpen, produceren en consumeren” (D66, 2017). “Investeren in het elektrisch taxiën van vliegtuigen op Nederlandse luchthavens, het schaalbaar maken van synthetische kerosine en andere innovaties om de uitstoot van CO2 en andere schadelijke stoffen te verminderen. Ook wordt onderzocht of glijvluchtlandingen vaker kunnen worden toegepast.” (VVD, 2021).</i>

4.1.2 Geconstateerde verschuiving

In verband met de verschillende documentgrootten van de partijprogramma's is het percentage van de stijging in frames, in verhouding met het aantal pagina's per document berekent (paragraaf 3.3.3). Deze relatieve verschuiving is opgenomen in figuur 7. Te zien aan de relatieve verschuiving is dat GL de grootste stijging ondervindt, gevolgd door de VVD en SP. D66 en het CDA ondervinden een minder grote stijging en FvD de kleinste stijging in het aantal frames naar documentgrootte. Qua frames zijn er 21 verschillende typen geconstateerd, waarvan er 17 zowel in 2017 als in 2021 voorkwamen. Bijzonder is dat 'Overheidsbemoeyenis' alleen in 2017 geconstateerd is en 'Geen klimaatplan', 'Haast voor het klimaat' en 'Onnodige kosten voor het klimaat' alleen in 2021 zijn geconstateerd.

Figuur 7
Relatieve verschuiving in het totale aantal frames per partij tussen 2017 en 2021

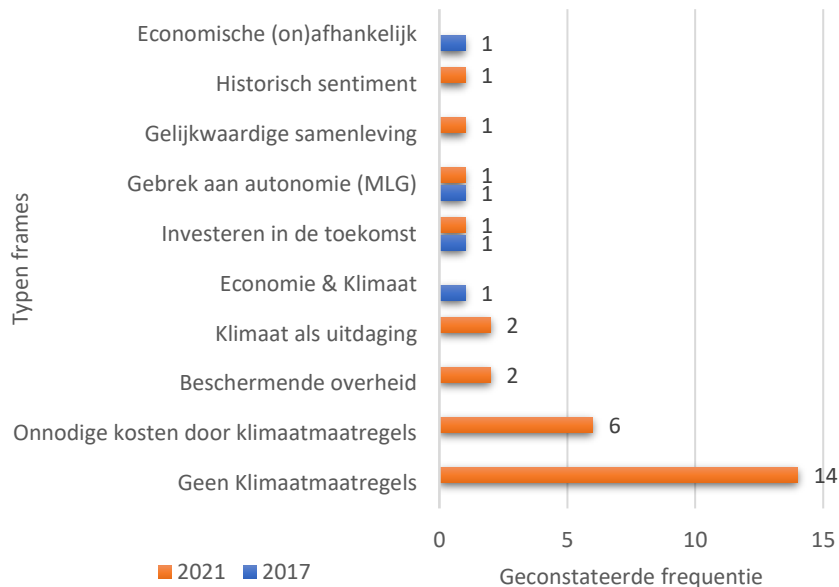

In paragrafen 4.1.3 tot en met 4.1.8 wordt de geconstateerde frequentie van de typen frames aangehouden. Daarbij zijn het aantal pagina's per document niet meegenomen, zoals wel gedaan is bij de relatieve frequentie. Dit is om de verschuiving in typen frames per partij specifiek te analyseren.

4.1.3 Verschuiving per partij – FvD

Forum voor Democratie benoemde in 2017 haar standpunten rondom het klimaatplan 2030 met de frames van 'Economische onafhankelijkheid', 'Investeren in de toekomst', 'Economie & klimaat' en 'Gebrek aan Autonomie' (figuur 8). In 2021 keren de frames 'Investeren in de toekomst' en 'Gebrek aan autonomie' terug. Deze worden aangevuld door 'Historisch sentiment', 'Gelijkwaardige samenleving', 'Klimaat als uitdaging' en 'Beschermdende overheid'. Vooral opmerkelijk bij de frames van 2021 zijn de nieuwkomers 'Onnodige kosten voor het klimaat' en 'Geen klimaatmaatregelen' die beide het meest geconstateerd zijn in vergelijking met de andere frames. Wat hierbij bijzonder is, is dat deze frames in geen van de andere partijprogramma's zijn geconstateerd. Dat duidt erop dat FvD tussen 2017 en 2021 een andere koers heeft aangenomen omtrent het klimaatplan 2030 en dat de standpunten aanzienlijk afwijken van die van de andere onderzochte partijen.

Figuur 8
Geconstateerde frequentie en typen frames,
FvD partijprogramma's 2017 en 2021

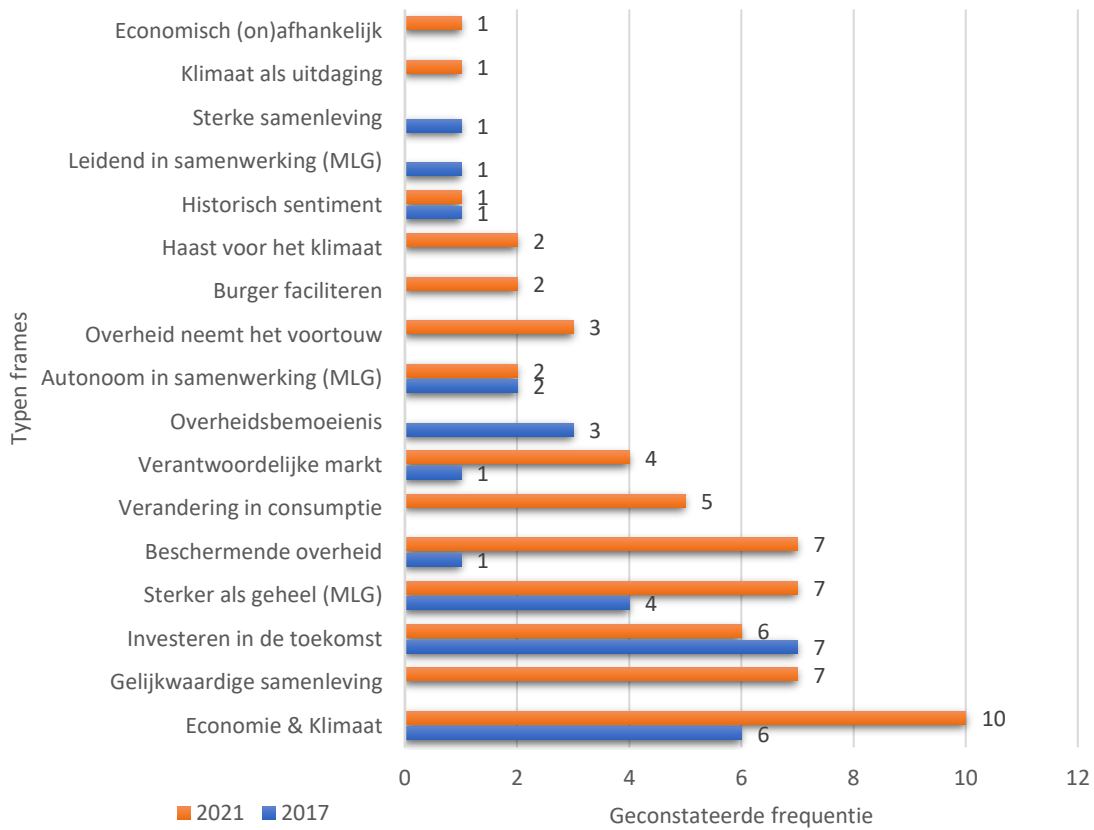

4.1.4 Verschuiving per partij – VVD

Allereerst is te zien dat er bij de VVD een redelijk aantal verschillende typen van frames is geconstateerd (figuur 9). In 2017 werden ‘Sterke samenleving’, ‘Leidend in samenwerking’ en ‘Overheidsbemoeyenis’ benoemd, maar deze zijn daarna niet geconstateerd in 2021. In 2021 werden wel de volgende nieuwkomers gezien namelijk: ‘Economische onafhankelijk’, ‘Klimaat als uitdaging’, ‘Haast voor het klimaat’, ‘Burger faciliteren’, ‘Overheid neemt het voortouw’, ‘Verandering in consumptie’ en ‘Gelijkwaardige samenleving’. ‘Gelijkwaardige samenleving’ is opvallend veel benoemd voor een frame dat in 2017 niet geconstateerd is. Verder is er bij ‘Verantwoordelijke markt’, ‘Beschermende overheid’, ‘Sterker als geheel’ en ‘Economie & klimaat’ in 2021 een toename te zien ten opzichte van 2017. In 2017 stonden vooral ‘Sterker als geheel’, ‘Investeren in de toekomst’ en ‘Economie & klimaat’ centraal.

In 2021 worden deze frames aangevuld met het verdelingsprincipe van ‘Gelijkwaardige samenleving’, de progressieve aanpak vanuit ‘Verandering in consumptie’ en een sterker aanwezige ‘Beschermende overheid’. De afwezigheid van ‘Overheidsbemoeyenis’ en de aanwezige dominante frames schetsen niet perse een andere koers ten opzichte van de standpunten van 2017. Wel is er een nuance waarbij de overheid een sturende houding aanneemt, met progressief beleid dat gericht is op onder andere de balans tussen de economie en het implementeren van de klimaatmaatregelen.

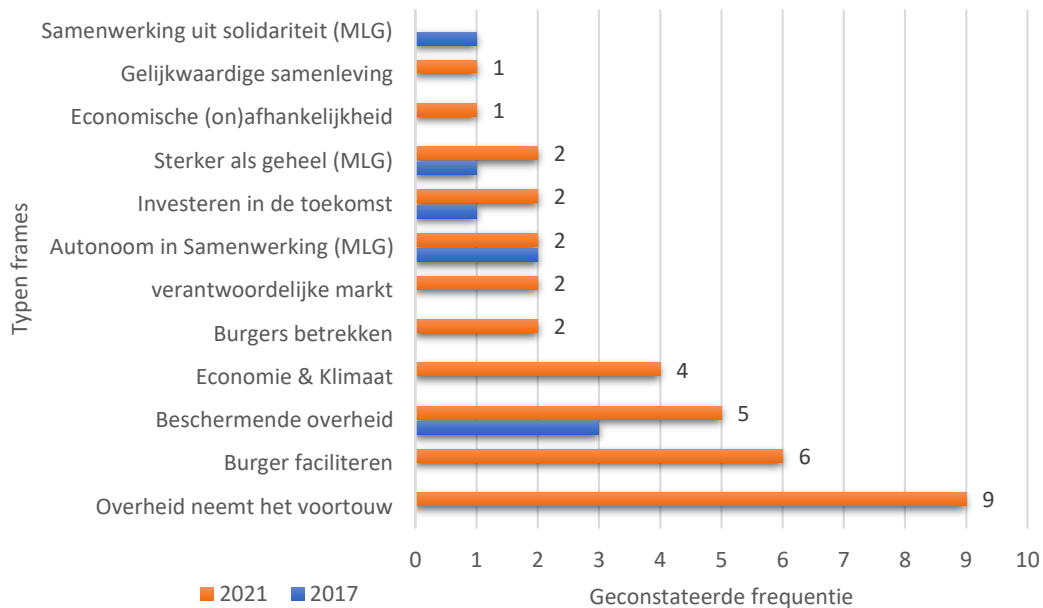
Figuur 9
Geconstateerde frequentie en typen frames,
VVD partijprogramma's 2017 en 2021

4.1.5 Verschuiving per partij – CDA

In de partijprogramma's van het CDA zijn twaalf typen frames geconstateerd (figuur 10). Allereerst is 'Samenwerking uit solidariteit' het enige type frame dat wél in 2017 werd benoemd maar niet in 2021. Ten tweede waren 'Gelijkwaardige samenleving', 'Economische onafhankelijkheid', 'Verantwoordelijke markt', 'Burgers betrekken', 'Economie & klimaat', 'Burger faciliteren' en 'Overheid neemt het voortouw' in 2021 nieuwe typen frames. Ten derde zijn 'Sterker als geheel', 'Investeren in de toekomst', 'Autonoom in samenwerking' en 'Beschermende overheid' in 2017 én 2021 aanwezig. Daarbij is het opvallend dat 'Overheid neemt het voortouw' en 'Burger faciliteren' direct in 2021 een redelijk hoge frequentie hebben. Daarnaast houdt 'Beschermende overheid' in 2017 en 2021 een relatief hoge frequentie.

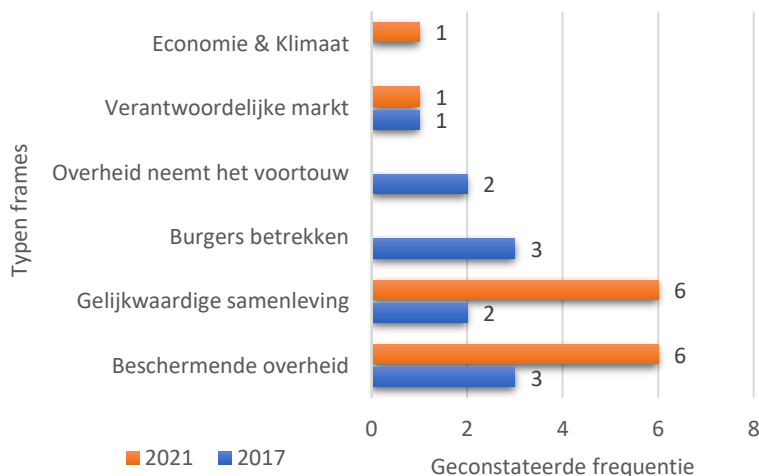
Figuur 10
Geconstateerde frequentie en typen frames,
CDA partijprogramma's 2017 en 2021

4.1.6 Verschuiving per partij - SP

SP heeft naar verhouding een laag aantal typen frames in haar partijprogramma's, namelijk zes verschillende (figuur 11). Twee typen die alleen in 2017 zijn geconstateerd zijn 'Overheid neemt het voortouw' en 'Burgers betrekken'. Daarnaast is 'Economie & Klimaat' het enige frame dat alleen in 2021 voorkomt. 'Verantwoordelijke markt', 'Gelijkwaardige samenleving' en 'Beschermende overheid' komen in beiden partijprogramma's voor.

Figuur 11
Geconstateerde frequentie en typen frames,
SP partijprogramma's 2017 en 2021.

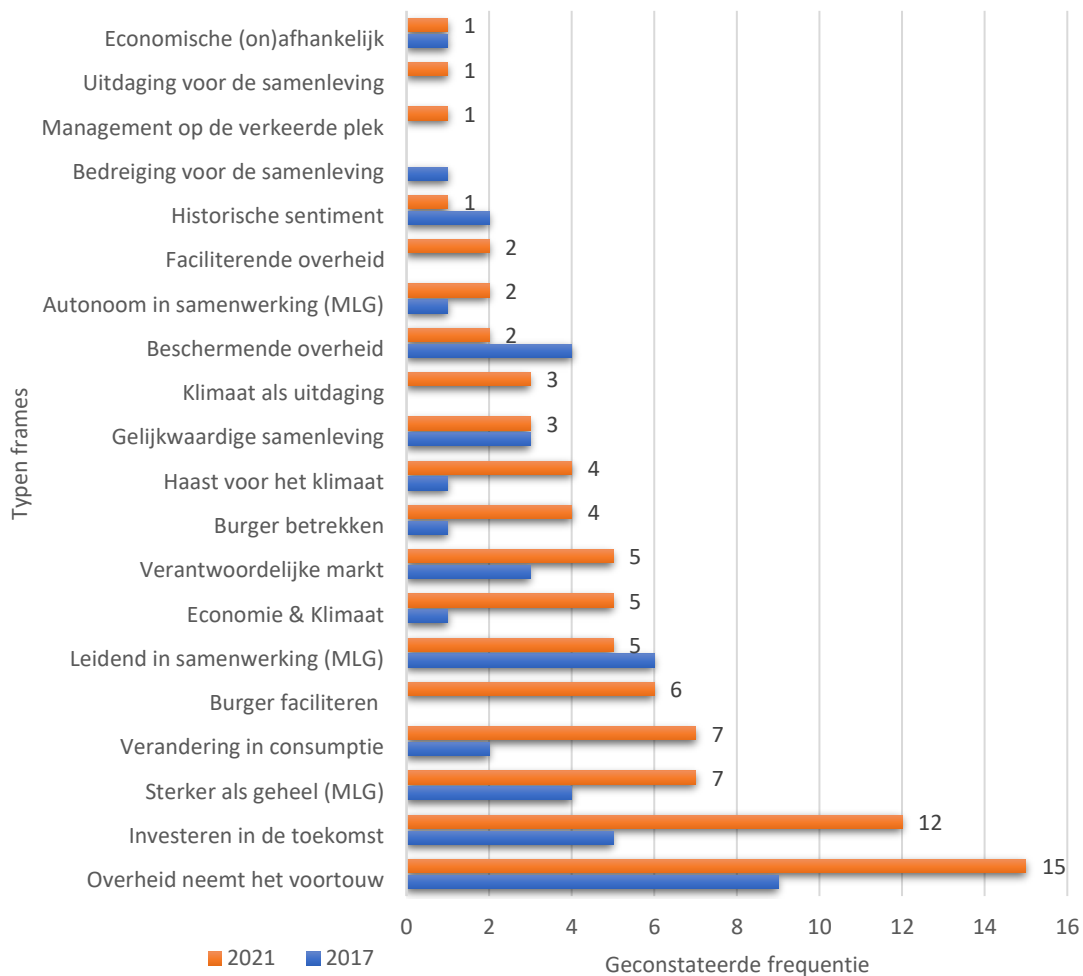

4.1.7 Verschuiving per partij - D66

In de partijprogramma's van D66 zijn 20 typen frames gevonden (figuur 12). Allereerst is 'Bedreiging voor de samenleving' het enige type frame dat alleen in 2017 voorkwam en daarna niet meer in 2021. Ten tweede zijn er in 2021 een aantal nieuwe frames geconstateerd, namelijk 'Burger faciliteren', 'Klimaat als uitdaging', 'Faciliterende overheid', 'Management op de verkeerde plek' en 'Uitdaging voor de samenleving'. In de partijprogramma's van D66 zijn in vergelijking met andere partijen veel typen frames geconstateerd en daarnaast is er veel overlap tussen de frames in 2017 en 2021. Vooral 'Overheid neemt het voortouw', 'Investeren in de toekomst' en 'Sterker als geheel' hebben in 2017 en 2021 een prominente plaats. Typen frames die in 2017 werden geconstateerd maar een relatief grotere frequentie ondervonden in 2021 zijn, 'Verandering in consumptie', 'Economie & klimaat', 'Verantwoordelijke markt', 'Burger betrekken' en 'Haast voor het klimaat'.

Figuur 12

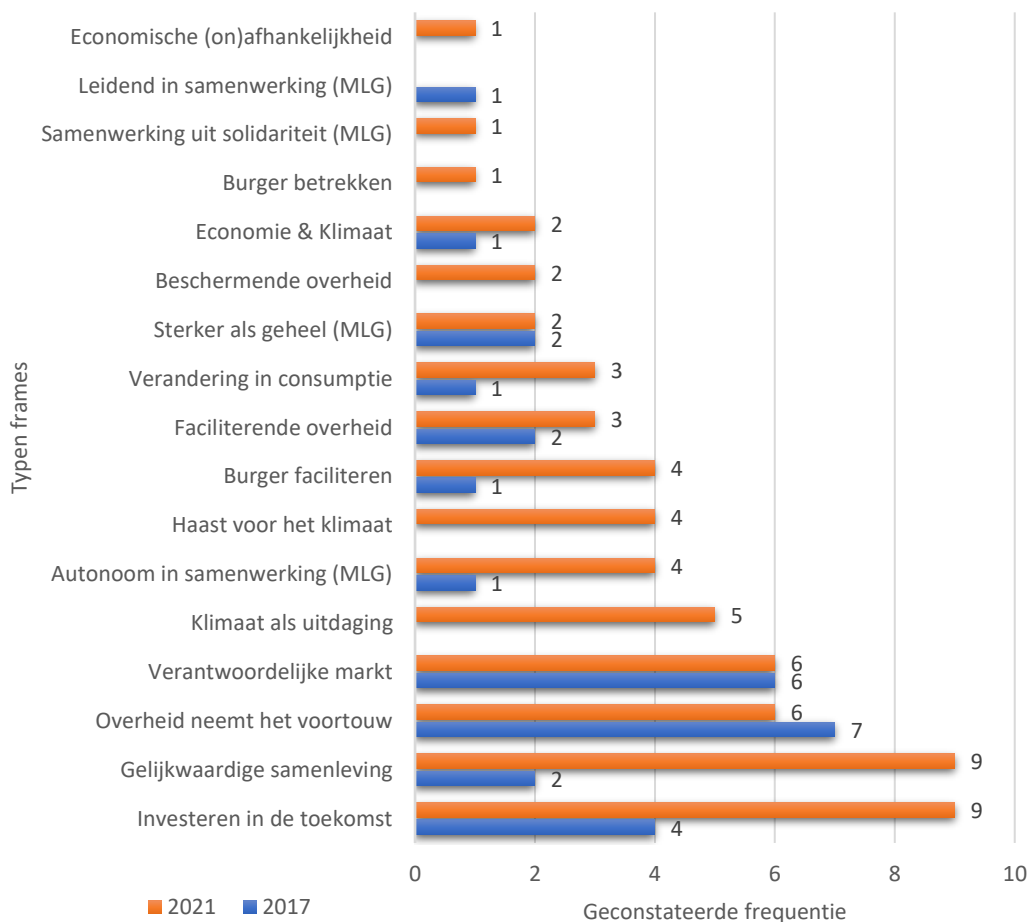
Geconstateerde frequentie en typen frames, D66 partijprogramma's 2017 en 2021.

4.1.8 Verschuiving per partij - GL

Bij GroenLinks zijn in totaal negentien verschillende frames geconstateerd over 2017 én 2021 (figuur 12). In 2017 was er één frame dat in 2021 niet voorkwam, ‘Leidend in Samenwerking’. Typen frames die in 2021 voor het eerst gezien werden waren ‘Economische onafhankelijkheid’, ‘Samenwerking uit solidariteit’, ‘Burger betrekken’, ‘Beschermdende overheid’, ‘Haast voor het klimaat’, en ‘Klimaat als uitdaging’. Opvallend hierbij is dat ‘Haast voor het klimaat’, en ‘Klimaat als uitdaging’ direct een relatief hoge frequentie hebben. De typen frames die in 2017 en in 2021 voorkomen en daarbij opvallen, zijn ‘Verantwoordelijke markt’ en ‘Overheid neemt het voortouw’ door de consistentie in frequentie in 2017 en 2021. Ten tweede vallen ‘Gelijkwaardige samenleving’ en ‘Investeren in de toekomst’ op door de hoge frequentie die ze in 2021 aannemen.

Figuur 13
Geconstateerde frequentie en typen frames,
GL partijprogramma's 2017 en 2021.

Resumerend

Hieronder wordt paragraaf 4.1 kort en algemeen samengevat, de interpretatie van deze resultaten is in paragraaf 6.1.1 beschreven.

Op welke wijze is er een verschil van framing van de onderwerpen uit het klimaatplan 2030, in de partijprogramma's van de verkiezingen van 2017 en die van 2021?

Qua frames zijn er 21 verschillende typen geconstateerd, waarvan er 17 in 2017 én 2021 voorkwamen. 'Overheidsbemoeienis' is alleen in 2017 geconstateerd en 'Geen klimaatplan', 'Haast voor het klimaat' en 'Onnodige kosten voor het klimaat' zijn alleen in 2021 geconstateerd. Naast de stijging in typen frames is er ook in de relatieve en de geconstateerde frequentie bij alle onderzochte partijen een stijging geconstateerd in klimaat gerelateerde frames. De grootste relatieve stijging is geconstateerd bij GL, gevolgd door de VVD en de SP.

Er is bij de onderzochte partijen te zien dat zij sommige typen frames uit 2017 in 2021 herhalen, maar ook veel nieuwe frames gebruiken. Opvallend is dat de meeste partijen een variatie van frames aannemen die redelijk met elkaar overeenkomen, de uitzondering hierop is de FvD die in de benadering van het klimaat een geheel eigen koers neemt.

4.2 Framing – Issue ownership, multi-level governance en publieke opinie

In deze paragraaf staan de verklarende theorieën centraal. Per theorie is er een deelvraag die per sub paragraaf wordt behandeld, namelijk issue ownership (4.2.1), publieke opinie (4.2.2) en multi-level governance (4.2.3). Elke sub paragraaf heeft een resumerende alinea, maar de interpretaties van de resultaten worden in paragraaf 6.1 besproken.

4.2.1 Issue ownership

Het concept van issue ownership gaat om de perceptie van de kiezer en specifiek bij bepaalde onderwerpen (Petrocik, 1996). Naast het benadrukken van onderwerpen waar partijen een (sterke) reputatie op hebben, kunnen partijen proberen eigendom te krijgen van een onderwerp dat ze nog niet bezitten of waar ze nog geen sterke reputatie op hebben (Walgrave, Lefevre, & Tresch, 2014). Aan de hand van associatieve issue ownership kan men stellen dat GL tijdens de verkiezingen van 2017 en 2021 eigenaar was van het onderwerp klimaat (Van Atteveldt, et al., 2021; Kleinnijenhuis & Walter, 2014).

Omdat issue ownership door het interactieve aspect geen absolute kenmerken heeft, wordt GL als startpunt voor de relatieve vergelijking genomen. Om issue ownership als mogelijke verklaring voor frames te behandelen worden de frames van GL als startpunt aangehouden en worden de frames van de andere onderzochte partijprogramma's hiermee vergeleken. Afgaande op de verschuiving van typen frames tussen 2017 en 2021 wordt klimaat door GL als volgt geframed:

Definitie:

- Klimaat is een uitdaging.
- Op korte termijn moet er haast worden gemaakt voor de klimaatdoelstellingen.
- Klimaatdoelen en economische vooruitgang gaan hand in hand.

Verantwoordelijk:

- De private sector medeverantwoordelijk maken en houden voor het behalen de klimaatdoelen.
- De overheid neemt het voortouw bij het initiëren van klimaatmaatregelen.
- Daarbij is er een beschermende rol om de belangen van de samenleving in acht te nemen.

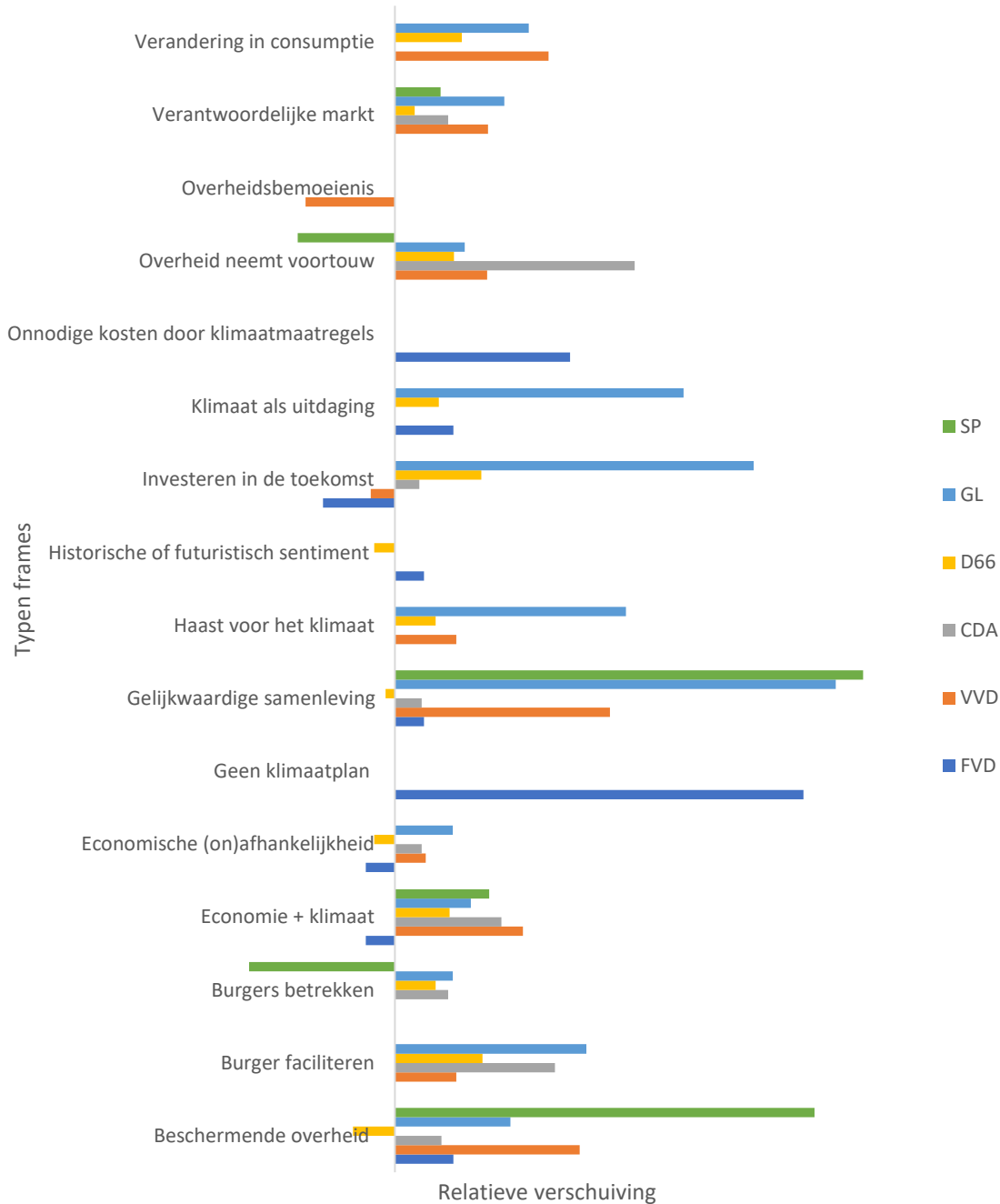
Oplossingen:

- Investeren in de toekomst door innovatie in sectoren gericht op het voldoen aan het klimaatplan en de co2 reductie doelen van 2030 en 2050
- Een gelijkwaardige samenleving door beleid af te stemmen op het verdelingsprincipe aan de hand van sociaaleconomische positie.
- Een verandering in consumptie en productie ten behoeve van de klimaatdoelen.
- Deze oplossingen wordt bijgestaan door het faciliteren van burgers om mee te komen in nieuw beleid en daarnaast burgers te betrekken in het ontwikkelen van beleid en implementatie.

Hoezeer de andere partijen GL volgen in deze typen frames is hieronder te zien in figuur 14. Deze figuur laat de relatieve toe- en afname van de typen frames per partij zien.

Figuur 14

Relatieve verschuiving geconstateerde typen frames, partijprogramma's 2017 en 2021

Op basis van de definitie dat klimaat een uitdaging is, komt dit overeen met de definitie van D66 en FvD. Dat er op korte termijn haast moet worden gemaakt voor het klimaat wordt naast GL ook door D66 en de VVD genoemd. Dat, inzet voor de klimaatdoelen samengaat met economische vooruitgang is, met een gelijkmatige toename van dit type frame te zien, in de verschuiving tussen 2017 en 2021 bij GL, D66, SP, CDA en VVD. FvD heeft bij dit frame een

afname ten opzichte van 2017. Qua verantwoordelijkheid wordt de medeverantwoordelijkheid van de markt door GL, SP, D66, CDA en VVD als frame ingezet. Dat de overheid in het behalen van de klimaatdoelen het voortouw moet nemen wordt naast GL, door D66, CDA en VVD benoemd, terwijl de SP bij dit type frame juist een afname heeft ten opzicht van 2017. Bij de beschermende rol van de overheid sluiten bijna alle partijen zich aan bij GL, hoewel D66 een afname laat zien bij dit type frame.

Ten derde ondervinden GL, D66 en CDA een toename in het type frame dat investeren in de toekomst bewerkstelligt, terwijl FvD en VVD hier een afname ondervinden. De tweede oplossing, namelijk door het verdelingsprincipe toe te passen op klimaatbeleid ondervindt een grote stijging bij GL, SP, CDA, VVD en FvD terwijl D66 dit principe minder benoemt dan in 2017. De derde oplossing namelijk een verandering in consumptie en productie is bij GL, VVD en D66 toegenomen. Daarnaast is het betrekken van burgers bij implementatie en ontwikkeling van beleid bij GL, D66 en CDA toegenomen, terwijl dit type frame bij SP juist een afname ondervindt vergeleken met 2017. Als laatste is het faciliteren van burgers door GL, D66, CDA en VVD meer benoemd.

Resumerend

Hieronder wordt paragraaf 4.2.1 kort samengevat, de interpretatie van deze resultaten is in paragraaf 6.1.2 beschreven

Deelvraag 2a: Zijn de frames en het mogelijke verschil tussen 2017 en 2021 toe te schrijven aan een verandering in Issue Ownership?

In de vergelijking van relatieve verschuiving van type frames komt D66, die in de verschuivingen bij negen typen frames volgt, het meest overeen met GL. Op een gedeelde tweede plek volgen VVD en CDA met acht verschuivingen. Partijen die de verschuiving in typen frames GL minder volgen zijn, FvD die in drie typen frames overeenkomt en SP met vier typen frames. De grootste gelijkenis tussen GL en D66 komt overeen met de analyse van associative issue ownership, namelijk dat naast GL, D66 een sterke reputatie heeft op het onderwerp klimaat. Wat niet overeenkomt met de analyse is dat SP zeer weinig gelijkenis met GL laat zien, terwijl deze in associative issue ownership wel een redelijke verschuiving heeft op klimaat. Daarnaast tonen VVD en CDA een groot aantal overeenkomsten met GL terwijl zij in de analyse lager scoorde dan de SP.

4.2.2 Publieke opinie

Agendavorming door de publieke opinie gaat uit van de invloed van de publieke opinie op de politieke agenda (Kingdon., 1995; Baumgartner & Jones, 1993; Green-Pedersen & Mortensen, 2009). Als een onderwerp salient is dan zal een politieke partij, ongeacht of deze eigenaar is van dat onderwerp, het meer benoemen. Zoals aangegeven in 2.2.1b heeft het onderwerp Duurzaamheid/klimaat een stijging ondervonden in issue salience (Kanne et al, 2017; Kanne & Driessen, 2021).

Om te zien wat de issue salience per partij op het onderwerp is, is er een zoekstrategie naar media artikelen uitgevoerd (Kiousis, 2004). Hierbij is het aantal artikelen in de media geanalyseerd waarbij een partij in verband wordt gebracht met

Tabel 4

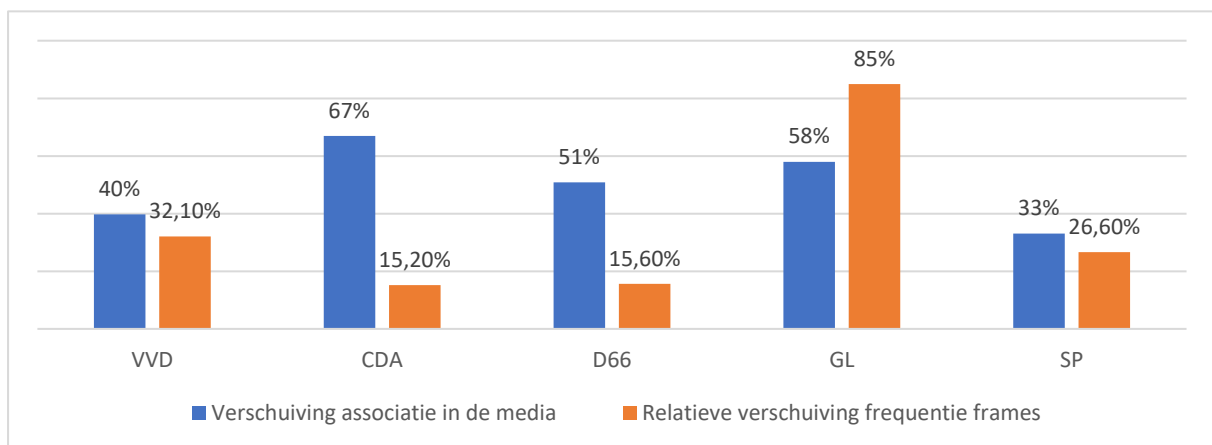
Resultaten zoekstrategie partij en Duurzaamheid/klimaat.

Partij	2017 duurzaamheid/klimaat	2021 duurzaamheid/klimaat	Verschuiving % : 10
VVD	520	2585	39,7%
CDA	253	2178	66,9%
D66	333	2026	50,8%
GL	267	1816	58,0%
SP	196	890	33,1%

Duurzaamheid/klimaat, over het jaar voorafgaande aan de verkiezingen van 2017 en 2021 (tabel 5). Om de invloed van salience per partij te analyseren worden de verschuivingen uit de zoekstrategie en de verschuiving van de frameanalyse van de partijprogramma's met elkaar vergeleken. De FvD wordt hierin niet meegenomen, gezien deze in september 2016 is opgericht als politieke partij. Uit de zoekstrategie (tabel 5) blijkt dat alle partijen een stijging ervaren in de frequentie waarmee zij in de media in verband met duurzaamheid/klimaat worden gebracht. In figuur 15 is te zien dat alle partijen in stijgende mate in verband worden gebracht met klimaat in de media en daarnaast een stijging in frequentie van frames in de partijprogramma's omtrent het klimaat ondervinden.

Figuur 15

Verschuiving in Media artikelen in associatie met 'partij' en klimaat/duurzaamheid tussen 2017 en 2021 & Relatieve verschuiving frequentie frames in de partijprogramma's tussen 2017 en 2021.

De VVD wordt zowel in 2017 en in 2021 met de hoogste frequentie in de media in verband gebracht met duurzaamheid/klimaat. Als grootste regeringspartij tijdens beiden verkiezingen is de mate van media aandacht niet zo opmerkelijk, maar de stijging van deze aandacht valt vergeleken met de andere partijen wel mee. Vooral de middenpartijen CDA en D66 laten relatief een hoge stijging zien in media aandacht omtrent het klimaat, maar dit wordt niet gevolgd door de relatieve stijging van frames in de partijprogramma's. GL daarentegen ondervindt een grote toename in media aandacht omtrent het klimaat en lijkt daarop in te spelen met een grote toename in de relatieve verschuiving van het aantal frames. SP wordt naar verhouding niet zo vaak in verband gebracht met klimaat/duurzaamheid en heeft van de onderzochte partijen de laagste stijging. Daarbij is het opvallend dat qua relatieve verschuiving in frames er wel een redelijke stijging te zien is en dat de partij dus wel meer inspeelt op klimaat in haar frames dan in 2017.

Resumerend

Hieronder wordt paragraaf 4.2.2 kort en algemeen samengevat, de interpretatie van deze resultaten is in paragraaf 6.1.3 beschreven

Deelvraag 2b: Zijn de frames en het mogelijke verschil tussen 2017 en 2021 toe te schrijven aan een verandering in responsiviteit ten opzichte van publieke aandacht voor het onderwerp klimaat?

In het geval van VVD en SP lijken de stijgingen van publieke aandacht en de relatieve verschuiving van frames samen te hangen. Bij GL is het opvallend dat de stijging in frequentie van frames aanzienlijk hoger uitvalt dan die van de stijging in publieke aandacht. Bij D66 en het CDA is er sprake van een aanzienlijke stijging in publieke aandacht omtrent het klimaat, maar deze wordt niet gevolgd door de relatieve verschuiving in frames in de partijprogramma's.

Daarmee komen de relatieve verschuivingen van frames in de partijprogramma's van VVD en SP overeen met die in publieke aandacht. GL, CDA en D66 wijken hiervan af.

4.2.3 Multi-level governance

Als onderdeel van de analyse van de partijprogramma's op frames, is er specifiek gekeken naar frames in verband met multi-level governance. In de tekst zijn er op basis van standpunten over de EU in het kader van klimaat, vijf verschillende frames vastgesteld (tabel 5). De onderstaande frames zijn in de partijprogramma's van 2017 en 2021 geconstateerd.

Tabel 5

Typen frames in het kader van de EU en Klimaat, aangeduid als MLG

Type frame	Beschrijving
Gebrek aan autonomie (MLG)	In verband met de EU wordt er verwezen naar het gebrek van autonomie voor de Nederlandse staat. Dit kan direct door het beargumenteren van nationaal beleid boven Europees beleid, maar ook door direct uit te spreken tegen Europese volmacht die autonomie van de Nederlandse staat vermindert.
Leidend in samenwerking (MLG)	In dit frame wordt aangegeven dat er in de EU een bepaald beleid gevoerd wordt of gevoerd moet worden. Hierbij wil men Nederland als koploper of leidend voor de EU laten functioneren.
Samenwerking in solidariteit (MLG)	Dit frame doelt op samenwerking binnen de Europese lidstaten om elkaar, of landen buiten de EU te ondersteunen.
Sterker als geheel (MLG)	Sterker als geheel doelt op samenwerking binnen de EU en tussen de lidstaten om als verenigde landen meer te bereiken dan alleen. Dit komt binnen de partijprogramma's veel voor bij standpunten over innovatie, ontwikkeling en vraag naar EU regelgeving.
Autonoom in samenwerking (MLG)	In verband met de EU wordt er gesproken over Nederland als aparte eenheid, maar wel in het kader dat Nederland een bepaalde taak in de EU heeft, wil of moet vervullen. Ofwel een autonome eenheid in samenwerking.

Om deze frames betekenis te geven in het kader van multi-level governance zijn ze gekoppeld aan de in paragraaf 2.2.2 genoemde categorisering van standpunten jegens de EU. Dat is gedaan aan de hand van de volgende kenmerken.

Eurosceptische partijen hebben een standpunt als oppositie tegen de basisprincipes van Europese integratie, namelijk de vorming van een Europese vrije markt en het delen van nationale soevereiniteit (Mudde & Kopecky, 2005). Eurosceptisch is daarna te verdelen tussen hard-eurosceptisch en zacht-eurosceptisch. Het verschil tussen deze twee is, dat hard-eurosceptische partijen zich verzetten tegen (een van) de basisprincipes en tegen het Europees verbond door bijvoorbeeld te willen uitreden als lidstaat. Zacht-eurosceptische partijen zijn tegen verdere Europese integratie door middel van het uitbreiden van gedeelde soevereiniteit en de Europese vrije markt (Scszerbiak & Taggart, 2008).

Partijen die niet onder eurosceptisch vallen kunnen verdeeld worden in eurofiel en europragmatisch. Eurofiel partijen zijn voorstander van een verdere uitbreiding van een politieke unie. Europragmatische partijen zien de EU als een instrument waarin de nationale lidstaten de belangrijkste actoren zijn en blijven. In tegenstelling tot eurosceptische partijen zijn

europragmatische partijen voorstander van een uitbreiding van de Europese markt en de soevereiniteit als dit in het voordeel van hun lidstaat is (Vollaard & Voerman, 2017; Vollaard, 2011). Een eurofiere partij zal dan ook europragmatische frames geven met de toevoeging van een algemeen enthousiasme voor de uitbreiding van de politieke unie.

Door de frames met deze kenmerken te vergelijken zijn deze in tabel 6 samengevoegd met de verwachte positie van de onderzochte partijen erbij. In de analyse van partijen en de geconstateerde type frames die aan multi-level governance zijn gekoppeld wordt de SP niet meegenomen. Dit is simpelweg

Tabel 6

Verwachte partijstandpunten en aansluitende geconstateerde typen frames

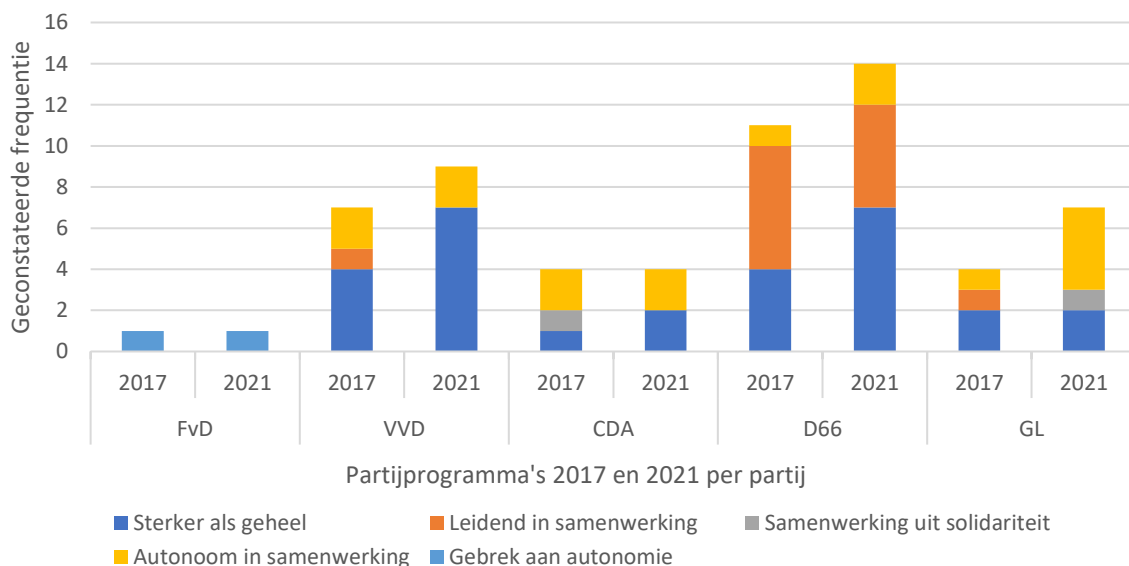
Partijstandpunten	Verwachte positie partijen	Aansluitende geconstateerde frames
Eurofiel	D66, GL	Leidend in samenwerking.
Europragmatisch	VVD, CDA	Sterker als geheel Autonom in samenwerking
Zacht-euroseptisch	SP	Samenwerking uit solidariteit
Hard-euroseptisch	FvD	Gebrek aan autonomie

Noot. De verwachte partijstandpunten en de positie van de partijen zijn afgeleid van Van den Berg (2017) en PDC (2021) zoals in tabel 3 is weergegeven.

omdat in deze partijprogramma's geen frames zijn gevonden in verband met klimaat én de EU. Bij de andere partijen zijn verscheidene type frames vastgesteld zoals te zien in figuur 16.

Figuur 16

Geconstateerde typen frames i.v.m. klimaatplan en de EU, per partij over 2017 en 2021

Allereerst is bij de FvD het frame ‘Gebrek aan Autonomie’ geconstateerd, wat aansluit bij de verwachting van de FvD als hard-euroseptisch, Hierbij is geen verschuiving in frames te zien tussen 2017 en 2021. Dit is overigens de enige onderzochte partij waarbij dit type frame is vastgesteld.

In de partijprogramma's van de VVD zijn drie type frames gevonden; 'Sterker als geheel', 'Leidend in samenwerking' en 'Autonoom in samenwerking'. Hierbij is een verschuiving te zien tussen 2017 en 2021, namelijk dat 'Leidend in samenwerking' in 2021 niet meer voorkwam. Dat zou kunnen betekenen dat de VVD zich in 2021 pragmatischer heeft opgesteld ten opzichte van de EU in verband met klimaat dan in 2017. Dat is opvallend omdat met 'Leidend in samenwerking' in 2017 het leek dat de partij naar eurofiel neigde, maar in 2021 volledig onder europragmatisch valt. Bij de partijprogramma's van het CDA zijn in 2017 drie type frames te zien; 'Samenwerking uit solidariteit', 'Autonoom in samenwerking' en 'Sterker als geheel'. De type frames in 2021 laten een verschuiving zien, namelijk het wegvallen van 'Samenwerking uit solidariteit'. Daarmee beperkt de framing zich niet tot het europragmatische standpunt, maar lijkt de partij zich in 2017 ook als zacht-eurosceptisch te onderbouwen. In 2021 beperkt het CDA zich echter tot europragmatische standpunten.

D66 framed klimaatmaatregelen in verband met de EU vooral als 'Leidend in samenwerking' en 'Sterker als geheel'. Daarnaast wordt ook 'Autonoom in samenwerking' benoemd. Qua verschuiving tussen 2017 en 2021 zit dat vooral in de toegenomen frequentie van 'Sterker als geheel'. Qua standpunt geven deze frames een sterke aanduiding van eurofiel. GL benoemt het verband tussen klimaat en de EU in 2017 en 2021 met 'Autonoom in samenwerking' en 'Sterker als geheel'. Er is echter wel een verschuiving te zien in de aanwezigheid van 'Leidend in samenwerking' in 2017 en daarna 'Samenwerking uit solidariteit' in 2021. Daarnaast is er een aanzienlijke stijging te zien in 'Autonoom in samenwerking'. Hiermee komt GL niet geheel overeen met het verwachte eurofiel standpunt, maar lijkt de partij eerder te neigen naar een europragmatisch standpunt.

Resumerend

Hieronder wordt paragraaf 4.2.3 kort en algemeen samengevat, de interpretatie van deze resultaten is in paragraaf 6.1.4 beschreven

Deelvraag 2c: Zijn de frames en het mogelijke verschil tussen 2017 en 2021 toe te schrijven aan een verandering in houding van de partijen ten opzichte van de Europese Unie?

Aangezien de verwachte standpunten van partijen ten aanzien van de EU niet veranderen tussen 2017 en 2021, is het opmerkelijk om te zien dat de frames van partijen omtrent de EU en het klimaat dat wel doen. De SP is constant in afwezigheid van MLG frames. De FvD blijft ook constant in het standpunt van hard-eurosceptisch met de onderbouwing van een gebrek aan autonomie. De europragmatische partijen laten een grotere nuance zien in verschuivingen

tussen 2017 en 2021. VVD en CDA lijken in 2017 nog naar eurofiel en zacht-euroseptisch te neigen, maar stroomlijnen de frames naar europragmatisch in 2021. D66 blijft eurofiel in 2017 en in 2021 en laat behalve een toename in frequentie geen verschuiving in de geconstateerde frames zien. GL is de enige partij die in 2021 juist afwijkt van de verwachte positie. Waar de andere partijen zich juist meer achter het verwachte standpunt scharen, lijkt GL eerder europragmatisch dan eurofiel.

5. Conclusie

Op welke wijze is er een verschuiving te zien in de frames van de onderwerpen uit het klimaatplan 2030 in de partijprogramma's tijdens de verkiezingen van 2021 ten opzichte van die van 2017, en is deze toe te schrijven aan issue ownership, multi-level governance of publieke opinie?

Qua algemene verschuiving van frames zijn er 21 verschillende typen frames geconstateerd, waarvan er 17 in 2017 én 2021 voorkwamen. Bijzonderheden hierbij zijn dat 'Overheidsbemoediging' alleen in 2017 geconstateerd is en dat 'Geen klimaatplan', 'Haast voor het klimaat' en 'Onnodige kosten voor het klimaat' alleen in 2021 geconstateerd zijn. Naast de stijging in typen frames is er ook in de relatieve en de geconstateerde frequentie bij alle onderzochte partijen een stijging geconstateerd in klimaat gerelateerde frames. Opvallend is dat de meeste partijen een variatie van frames aannemen die redelijk met elkaar overeenkomen. De uitzondering hierop is de FvD die in de benadering van het klimaat een geheel eigen koers vaart.

De grote gelijkenis in type frames van GL en D66 komt overeen met de analyse van associative issue ownership, namelijk dat naast GL, D66 een sterke reputatie heeft op het onderwerp klimaat. FvD heeft een verwachte verschuiving door het meeste van de issue owner (GL) af te wijken. SP wijkt af van de verwachte verschuiving, door meer van GL af te wijken dan CDA en VVD.

De salience van klimaat/duurzaamheid is in media aandacht bij alle partijen tussen 2017 en 2021 gestegen. Daarnaast is er bij al deze partijen sprake van een relatieve toename van de frequentie van frames in de partijprogramma's omtrent het klimaat. In individueel aspect is er bij D66 en het CDA sprake van een aanzienlijke stijging in publieke aandacht omtrent het klimaat, maar deze wordt niet gevolgd door de relatieve verschuiving in frames.

De standpunten ten aanzien van de EU komen grotendeels overeen met de geconstateerde frames en daarmee kan multi-level governance als verklaring worden gezien. Er blijkt echter in 2017 een grotere nuance in deze specifieke frames te zien. De verschuiving geeft een beeld dat alle partijen op GL na, zich in 2021 achter hun verwachte standpunt scharen.

6. Discussie

Dit hoofdstuk richt zich op het interpreteren van de resultaten in combinatie met de verwachtingen uit het theoretisch kader. In paragraaf 6.1 worden de resultaten en gebruikte theorieën aan de hand van de gestelde verwachtingen besproken. Dit wordt gevolgd door de mogelijkheden en beperkingen van dit onderzoek waarbij kritisch wordt gereflecteerd op de onderzoeksmethode, de gebruikte theorie en de resultaten (6.2). Tot slot worden aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek (6.3).

6.1 Interpretatie van resultaten

De onderwerpen, die worden besproken in partijprogramma's zouden verklaard kunnen worden door de keuze voor een onderwerp waar men van overtuigd is, of dat door de partij ideologie wordt ondersteund (Green-Pedersen & Mortensen, 2009). Onderzoek geeft echter aan dat politieke partijen ook in discussie gaan over onderwerpen die ze liever zouden ontwijken (Damore, 2004).

6.1.1 Algemene verschuiving

Zoals aangegeven in paragraaf 4.1.2 zijn in de partijprogramma's van 2017 en 2021, 21 verschillende typen frames geconstateerd. Daarbij is 'Overheidsbemoeienis' alleen in 2017 geconstateerd en daarna niet meer in 2021. Daarnaast is 'Haast voor het klimaat' een frame dat alleen in de partijprogramma's van 2021 voorkwam. Dat kan wijzen op een algemene verandering in benadering van het klimaatbeleid, namelijk van een verplichting van de overheid, naar een haast of noodzaak om in te zetten op klimaatmaatregelen. Naast 'Haast voor het klimaat' komen ook 'Geen klimaatplan' en 'Onnodige kosten voor het klimaat' alleen voor in 2021 en enkel in het partijprogramma van FvD. Daarmee kan gesteld worden dat de FvD hiermee een koers neemt bij de framing van het klimaat, die afwijkt van de andere partijen.

6.1.2 Issue ownership

Issue competitie gaat uit van twee componenten die het benoemen van onderwerpen kunnen verklaren. De eerste is issue ownership. In het geval van klimaat geeft onderzoek aan dat GL issue owner is van klimaat, doordat GL de grootste reputatie op klimaat heeft. Echter kunnen partijen naast hun eigen onderwerpen ook proberen om eigendom te krijgen over andere onderwerpen. Daarmee is het mogelijk dat andere partijen kunnen proberen om op een vergelijkbare manier in te zetten op klimaat. Indien er een poging wordt gedaan om de reputatie op klimaat te verkrijgen zullen partijen het voorbeeld van GL volgen in hun partijprogramma's.

Verwachting 1: Naarmate de verschuivingen van partijen in issue ownership stijgen, zullen de verschuivingen in frames van deze partijen overeenkomen met de issue owner, terwijl partijen die weinig of geen verschuiving in issue ownership ondervinden, in hun frameverschuiving zullen afwijken.

Vanuit de resultaten blijkt dat D66 qua type frames in grote mate dezelfde frameverschuiving heeft tussen de programma's van 2017 en 2021 als GL. Daarmee is het mogelijk dat D66 haar reputatie op het onderwerp klimaat probeert te vergroten en zich profileert als issue owner. FvD heeft een verwachte verschuiving door het meeste van de issue owner (GL) af te wijken. Door de andere koers in de partijprogramma's op het gebied van klimaat, zet FvD zich af van de andere partijen en daarmee ook van issue ownership.

CDA en VVD hebben een grote overeenkomst in type frames met GL, terwijl dit vanuit issue ownership en de verschillende posities op de politieke as niet verwacht zou worden. SP maakt een onverwachte verschuiving door in veel mindere mate aan te sluiten bij de verschuiving van GL. Van de SP zou op basis van associatieve issue ownership verwacht worden, dat deze GL zou volgen in de partijprogramma's. Ook gezien de partijen beiden links staan op de politieke as en daarmee meer overeenkomsten hebben dan bijvoorbeeld GL met de VVD is dit verrassend.

Daarmee komen de verschuiving in associatieve issue ownership en de verschuiving in typen frames niet geheel overeen. Alleen in het geval van de twee uiterste partijen, die of zich als issue owner profileert of de partij die de tegenovergestelde positie inneemt, klopt de verwachting. In het geval van de framing in partijprogramma's van D66 en FvD lijkt issue ownership daarmee verklarend. Bij CDA, VVD en SP is de verwachte uitkomst niet gebleken.

Reflectie op issue ownership

Issue ownership is als theorie moeilijk meetbaar, omdat het een relatief concept is. Daarmee was de framing van GL als startpunt een handige manier om dit te toetsen maar het is natuurlijk eerder een indicatie en geen waterdichte meting. Daarom is het ook niet verrassend dat de twee uitersten (D66 en FvD) het beste aansloten bij de verwachting van deze theorie. De theorie is het meest geschikt voor een methode die specifiek op deze theorie gefocust is, zoals een enquête. Dat komt omdat issue ownership gemeten wordt door de associatie van de maatschappij. In dit onderzoek is deze beperking zoveel mogelijk verholpen door eerdere metingen te analyseren en als onderbouwing van de verwachting te gebruiken.

6.1.3 Publieke opinie

De tweede component van issue competitie is publieke opinie. De publieke opinie beïnvloedt de onderwerpen waarop partijen moeten ingaan. Hierbij benoemen partijen een onderwerp omdat ze verwachten dat andere partijen dat ook zullen doen (Kingdon., 1995; Baumgartner & Jones, 1993). Saliency omvat de kiezersaandacht voor of de opvallendheid van een onderwerp (Dylla, 2012). Indien een onderwerp salient is, maakt dat het onderwerp belangrijk voor de publieke opinie en daarmee belangrijk voor politieke partijen.

Verwachting 2: Door de toename van saliency op het onderwerp klimaat, zullen politieke partijen ongeacht of ze klimaat als prioriteit zien meer frames over klimaat opnemen in de partijprogramma's van 2021 dan in die van 2017.

De saliency van klimaat/duurzaamheid is bij alle partijen tussen 2017 en 2021 gestegen en daarnaast is er bij al deze partijen sprake van een relatieve toename van de frequentie van frames in de partijprogramma's omtrent het klimaat. Dat zou wijzen op publieke opinie als verklaring voor de verschuiving van frames tussen 2017 en 2021.

Als er specifiek wordt gekeken, is er bij D66 en het CDA sprake van een aanzienlijke stijging in publieke aandacht omtrent het klimaat, maar deze wordt niet gevolgd door de relatieve verschuiving in frames in de partijprogramma's. Dat komt niet geheel overeen met de verwachting. Ook GL heeft een hogere stijging in frames in de partijprogramma's vergeleken met de aandacht in de media over klimaat/duurzaamheid en de partij. Dat kan betekenen dat voor GL de aandacht in de media niet leidend is voor de verschuiving van de frames tussen 2017 en 2021, dit hoeft natuurlijk niet intentioneel te zijn. In het geval van VVD en SP lijken de stijgingen van publieke aandacht en de relatieve verschuiving van frames dan weer wel samen te hangen.

Een toename in publieke aandacht lijkt in het algemeen een goede verklaring voor de toename van frames omtrent het klimaat in de partijprogramma's. Echter, bij een specifiekere benadering blijken de mate van aandacht in de media en de frames in de partijprogramma's bij GL, VVD en SP niet overeen te komen.

Reflectie op publieke opinie

Publieke opinie is gemeten aan de hand van de zoekstrategie naar media artikelen en de frames in de partijprogramma's, die met elkaar zijn vergeleken. Aan de hand van saliency zou een partij bij meer (media) aandacht, een onderwerp vaker benoemen. Echter, dat een partij afwijkt van

een verwachte strategie hoeft niet intentioneel te zijn, maar kan ook volgen uit praktische overwegingen. Een partij zoals GL kan niet alle onderwerpen terugleiden op klimaat, zoals (in het extreme) de kinderopvang door middel van een ecologische moestuin regelen. Of een partij intentioneel op de publieke opinie inspeelt, of daarvan afwijkt is een beperking van dit onderzoek. Dat zou verholpen kunnen worden door in interviews de resultaten met partijen te bespreken om de intentie van- en bewustheid bij de partijprogramma's te achterhalen.

6.1.4 Multi-level governance

Omdat het klimaatplan 2030 een implementatie is van Europees beleid, is er sprake van multi-level governance door de Europese dimensie van bestuur (Binnema & Vergunst, 2005). Politieke partijen verschillen op welwillendheid en standpunt ten aanzien van Europese invloed en daarmee ook de Europese dimensie van klimaatbeleid (Vollaard & Voerman, 2017). Partijen verdelen zich over een spectrum van pro-EU (eurofiel en europragmatisch) en eurosceptisch (zacht-eurosceptisch en hard-eurosceptisch). Vanuit de standpunten uit 2017 en 2021 kan men ervan uitgaan dat deze niet veranderen (Van den Berg, 2017; PDC, 2021).

Verwachting 3: De EU gerelateerde frames over klimaat in de partijprogramma's zullen niet verschuiven tussen 2017 en 2021 omdat de partijstandpunten over de EU niet veranderen.

De SP is constant in afwezigheid van MLG frames. Dat kan zijn omdat aan de hand van haar zacht-eurosceptisch standpunt, de partij de EU niet zal benoemen bij klimaatmaatregelen. Zonder verdere Europese integratie, zijn klimaatmaatregelen vooral een nationale aangelegenheid. Naast de SP blijft de FvD ook constant in het standpunt van hard-eurosceptisch met de onderbouwing van een gebrek aan autonomie. Gezien sinds de oprichting FvD roept om een Nexit is deze constatering niet erg verrassend. D66 blijft eurofiel in 2017 en in 2021 en laat behalve een toename in frequentie geen verschuiving in de geconstateerde frames zien. Deze constante positie is geheel zoals verwacht.

De europragmatische partijen laten een grotere nuance zien in verschuivingen tussen 2017 en 2021. VVD en CDA lijken in 2017 nog naar eurofiel en zacht-eurosceptisch te neigen, maar stroomlijnen de frames naar europragmatisch in 2021. Dat duidt erop dat zij bij het implementeren en uitvoeren van het klimaatakkoord wel heil zien in een Europese samenwerking en de frames sluiten zich in 2021 aan op het verwachte standpunt. GL is de enige partij die in 2017 en 2021 afwijkt van de verwachte positie. Waar de andere partijen zich in 2021 juist meer achter het verwachte standpunt scharen, lijkt GL eerder europragmatisch dan eurofiel.

Aangezien de verwachte standpunten van partijen ten aanzien van de EU niet veranderen tussen 2017 en 2021, is het opmerkelijk om te zien dat de frames van VVD, CDA en GL omtrent de EU en het klimaat dat wel doen. Daarmee is de gestelde verwachting onjuist.

Reflectie op multi-level governance

Multi-level governance gaat uit van de invloed van meerdere bestuurslagen. In dit onderzoek is er dan ook gekeken naar de verhouding van de standpunten van partijen jegens Europese integratie en de EU gerelateerde klimaatframes.

De verwachte standpunten van partijen ten aanzien van de EU veranderen niet tussen 2017 en 2021. Daarom is bijzonder om te zien dat de frames van partijen omtrent de EU en het klimaat dat wel doen. Doordat de verwachting afwijkt, moet men bij beleid voor een bepaalde sector of onderwerp (in dit geval klimaat) er rekening mee houden dat, een partij in zekere mate kan afwijken van het EU gerelateerde standpunt. Dit zou aansluiten op wat Hofhuis (2019) aangeeft over Eurosceptisch en klimaatsceptisch, namelijk dat politieke partijen de EU en het klimaat als twee aparte aspecten beschouwen. Bij de combinatie van Europese bestuurslaag en het onderwerp klimaat lijkt het mogelijk dat partijen van hun verwachte standpunt afwijken.

6.2 Mogelijkheden en beperkingen

In deze paragraaf wordt er kritisch op dit onderzoek gereflecteerd door de mogelijkheden en beperkingen te benoemen. Daarbij wordt gelet op de onderzoeksmethode en de gebruikte theorie.

Onderzoek naar framing is niet nieuw. Qua wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek kan worden gesteld dat het onderzoek zich onderscheidt door een focus op verklaringen voor framing in plaats van op het effect ervan. Het actuele karakter van klimaatverandering, de ontwikkeling en totstandkoming van beleid en de strijd in de politieke arena om de probleemdefinitie en oplossing, maken het tot een interessant en veelzijdig onderwerp. Door niet alleen framing te onderzoeken maar hieraan ook een verdere betekenis te geven met betrekking tot de vormgeving van het klimaat door politieke partijen, geeft dit onderzoek actuele inzichten in de Nederlandse politiek.

In het geval van een dergelijke casus is het belangrijk om meerdere theorieën te bespreken omdat het onderzoek anders niet goed aansluit op het agendavormingsproces. Daarin komen immers meerdere factoren samen. Indien de agendavorming aan een enkele theorie zou worden getoetst zal die theorie als wel- of niet verklarend worden bestempeld, zonder rekening te houden met de complexiteit van het proces. Een beperking van dit onderzoek is dat er omwille van gelimiteerde tijd en capaciteit maar drie theorieën zijn betrokken. Zo zijn er vele andere factoren die in dit onderzoek een plek behoeven. Voorbeelden daarvan zijn toonaangevende gebeurtenissen zoals de toelagenaffaire die de politieke agenda en een partijprogramma sterk kunnen beïnvloeden. Deze beperking kan afdoen aan de validiteit. Er is echter rekening gehouden met deze complexiteit door te kijken in hoeverre de theorieën verklarend kunnen zijn en aan te geven dat agendavorming van meerdere factoren afhankelijk is.

De drie theorieën die in dit onderzoek centraal staan, zijn geoperationaliseerd in het kader van framing door politieke partijen. Hoewel de theorieën dus mede afhankelijk zijn van andere factoren, geven de resultaten van dit onderzoek aan dat deze toe zijn te passen op framing onderzoek. Voor dit onderzoek was het bruikbaar geweest als issue ownership en publieke opinie in wetenschappelijke artikelen concreter waren uitgewerkt. Dit heeft echter ook het voordeel dat deze op verschillende manieren te interpreteren zijn en daarmee toepasbaar op verscheidene soorten onderzoek.

Dit onderzoek is erg specifiek qua onderwerp en methoden. Dat betekent ook dat de theoretische onderbouwing een uitdaging was. Daarbij moet gezegd worden dat voor de

onderbouwing van associative issue ownership (tabel 1) gebruik is gemaakt van twee verschillende onderzoeken, waarbij de beschikbare wetenschappelijke data een indicatie geeft van issue ownership over 2010 en 2021. Door een gebrek aan vergelijkbare data over 2017 is in plaats daarvan een onderzoek uit 2010 gebruikt. Gezien Tresch et al (2015) stellen dat de associatie van kiezers moeilijk is te beïnvloeden en daarmee redelijk stabiel is, zijn deze onderzoeken als onderbouwing gebruikt. Dit is een beperking van het onderzoek en beïnvloedt validiteit. De onderbouwing van de standpunten omtrent de Europese Unie (tabel 3) komt vanuit twee verschillende bronnen die in dezelfde categorisering gepast zijn. Dit lijkt mij bij het doen van onderzoek naar een specifieke casus een goede methodiek. Het voordeel van het combineren van eerdere onderzoeken is dat hier vernieuwende inzichten uit komen en daarnaast dat het een aannemelijke onderbouwing is om verwachtingen op te baseren.

Een beperking van onderzoek naar framing is dat de resultaten door de subjectiviteit van een onderzoeker worden beïnvloedt (Hertog & McLeod, 2001). Bij dit onderzoek is dit mogelijk bij het constateren van de typen frames. Door de benoeming, omschrijving en voorbeelden van typen frames voor te leggen aan een student als controleur, is een objectieve beoordeling nagestreefd. Op deze manier is de codering aannemelijk gebleken voor andere onderzoekers. Of een andere onderzoeker tot dezelfde typen frames zou komen bij het herhalen van dit onderzoek is niet zeker. De mogelijkheid om het onderzoek op te herhalen is mogelijk gemaakt, door het gebruik van Atlas.ti en het vastleggen van de methoden in hoofdstuk 3 en bijlagen 1 en 2. Dit komt de betrouwbaarheid van het onderzoek ten goede (Van Thiel, 2015).

6.3 Aanbevelingen

In deze paragraaf worden een aantal aanbevelingen genoemd voor vervolgonderzoek.

Allereerst is theoretische focus van dit onderzoek gericht op verklaringen voor framing. Zoals aangegeven in paragraaf 6.2 is framing door politieke partijen ook afhankelijk van meerdere externe factoren. Zo wordt bijvoorbeeld in het stromenmodel van Kingdon (1995) aangegeven dat de politieke agenda afhankelijk is van: 1) statistieken voor de mate van het probleem, 2) een bepaalde gebeurtenis die het probleem op de voorgrond brengt, 3) de publieke opinie, of 4) monetaire mee- en tegenvallers. Zo zijn er nog vele mogelijkheden om verklaringen voor framing uitgebreider te onderzoeken. Daarmee is het een aanbeveling om meerdere theorieën als verklaring te toetsen.

Ten tweede is het interessant om ditzelfde onderzoek te herhalen bij de Tweede Kamer verkiezingen van 2025 en daarna 2029 om de framing van de klimaatmaatregelen te blijven volgen. In momentopnames van 4 jaar met dezelfde steekproef kunnen er bepaalde verklaringen naar voorgrond komen en kan het als een monitor worden ingezet.

Ten derde is bij de reflectie op de theorie publieke opinie, de vraag ontstaan of een partij intentioneel op de publieke opinie inspeelt of daarvan afwijkt. Dit onderzoek zou uitgebreid kunnen worden door in interviews, de resultaten met partijen te bespreken om de intentie van en bewustheid bij de partijprogramma's te achterhalen.

Literatuur

- Azpiroz, M. (2014). Framing and Political Discourse Analysis: Bush's trip to Europe 2005. *Observatorio Journal*, 8(3), 75 - 96. Retrieved from <http://www.scielo.mec.pt/pdf/obs/v8n3/v8n3a04.pdf>
- Baumgartner, F., & Jones, B. (1993). *Agendas and Instability in American Politics*. Chicago: Chicago University Press.
- Belanger, E., & Meguid, B. (2008, September). Issue salience, issue ownership, and issue-based vote choice. *Electoral Studies*, 27(3), pp. 477 - 491. doi:<https://doi.org/10.1016/j.electstud.2008.01.001>
- Binnema, H., & Vergunst, N. (2005). De uitgeholde staat: de invloed van Europese politieke partijen en de staat. 6-10. doi:<http://dx.doi.org/10.5553/RP/048647002005047001002>
- Breeman, G., & Timmermans, A. (2008). *Politiek van de aandacht voor milieubeleid; een onderzoek naar maatschappelijke dynamiek, politieke agendavorming en prioriteiten in het Nederlandse milieubeleid*. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen.
- CDA. (2017). *verkiezingsprogramma 2017-2021*. Retrieved from <https://d14uo0i7wmc99w.cloudfront.net/Afdelingen/Friesland/Weststellingwerf/documenten/CDA%20landelijk%20verkiezingsprogramma%202017-2021.pdf>
- CDA. (2021). *Verkiezingsprogramma 2021-2025*. Retrieved from <https://d14uo0i7wmc99w.cloudfront.net/CDA/2020/TK2021/CDA-verkiezingsprogramma%5B2021-2025%5D.pdf>
- D66. (2017). *Verkiezingsprogramma 2017 - 2021*. Retrieved from https://dnpprepo.ub.rug.nl/10864/1/D66_vp_TK2017_def.pdf
- D66. (2021). *Verkiezingsprogramma 2021-2025*. Retrieved from https://d66.nl/wp-content/uploads/2021/01/d66_verkiezingsprogramma_een_nieuw_begin_2021_2025.pdf
- Damore, D. F. (2004). The dynamics of issue ownership in presidential campaigns. *Political Research Quarterly*, 3, pp. 391-397.
- Dylla, D. (2012). How to attract voter attention? The emergence of the political agenda and the issue management model. *Journal of political marketing*, 4, pp. 299-321. doi:<https://doi.org/10.1080/15377857.2012.723980>
- FvD. (2017). *Verkiezingsprogramma 2017-2021*. Retrieved from https://dnpprepo.ub.rug.nl/10938/1/FvD_verkprogTK2017.pdf
- FvD. (2021). *Verkiezingsprogramma 2021-2025: Stem Nederland terug*. Retrieved from https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/themes/5f046e874445ea153fad59b0/attachments/original/1615565627/Verkiezingsprogramma_FVD_2021.pdf?1615565627
- Gamson, W., & Modigliani, A. (1987). The changing culture of affirmative action. (R. Braungart, Ed.) *Research in political psychology*(Vol. 3), 137-177.

- Geurts, L. (2021, juni 27). Urgenda begint nieuwe klimaatrechtszaak tegen de staat om dwangsom op te leggen. *NRC*. Retrieved from <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/06/27/urgenda-begint-nieuwe-klimaatrechtszaak-tegen-de-staat-om-dwangsom-op-te-leggen-a4048924>
- Giesen, P. (2020). EU bereikt akkoord over klimaatdoelen: 55 procent reductie in 2030. *De Volkskrant*. Retrieved from <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/eu-bereikt-akkoord-over-klimaatdoelen-55-procent-reductie-in-2030~b6745f391/>
- Green-Pedersen, C., & Mortensen, P. (2009). Issue Competition and Election Campaigns: Avoidance and Engagement. *ECPR Conference*, (pp. 1-9). Potsdam. Retrieved from <http://www.agendasetting.dk/papers/uploaded/115201044905PM.pdf>
- GroenLinks. (2017). *Verkiezingsprogramma 2017 - 2021*. Retrieved from <https://groenlinks.nl/sites/groenlinks.nl/files/Verkiezingsprogramma-GroenLinks-2017-2021.pdf>
- GroenLinks. (2021). *Verkiezingsprogramma 2021-2025*. Retrieved from https://groenlinks.nl/sites/groenlinks.nl/files/2021-02/Verkiezingsprogramma%20GroenLinks%202021_2.pdf
- GroenLinks. (n.d.). Onze Missie. Retrieved 2022, from <https://www.groenlinks.nl/missie>
- Harding, N. (2012). Sir David Attenborough. *Independent*. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/people/profiles/sir-david-attenborough-awful-summer-we-ve-only-ourselves-blame-7942405.html>
- Hertog, J., & McLeod, D. (2001). A Multiperspectival Approach to Framing Analysis: A Field Guide. In S. Reese, & J. G. Gandy, *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* (p. 22). New York: Routledge.
- Hofhuis, P. (2019, April 26). Klimaatverandering; Verkiezingsthema voor alle Europeanen. *Clingendael Magazine*. Retrieved from https://www.clingendael.org/nl/publicatie/klimaatverandering-verkiezingsthema-voor-alle-europeanen#footnote5_ndizia9
- IPCC. (2021). *Climate change widespread, rapid, and intensifying*. Retrieved from <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/>
- Kanne, P., & Driessen, M. (2021). *De TK-verkiezingen van 2021: terug- en vooruitkijken*. I&O Research .o.v.de Volkskrant. Retrieved from <https://www.binnenlandsbestuur.nl/Uploads/2021/2/ieno-research-volkskrant-kiezersonderzoek-tk2021-13februari-def.pdf>
- Kanne, P., Beijen, M., & Kranenburg, L. (2017). *Nameting Tweede Kamerverkiezingen 2017*. I&O Research. Retrieved from <https://www.ioresearch.nl/wp-content/uploads/2019/10/IO-rapportage-nameting-TK2017.pdf>
- Kingdon., J. (1995). *Agendas, Alternatives and Public Policies*. New York: Harper Collins.

- Kiousis, S. (2004, Maart). Explicating Media Salience: a factor analysis of New York Times issue coverage during the 2000 U.S. Presidential Election. *Journal of Communication*, 54(1), 71 - 87. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2004.tb02614.x>
- Kleinnijenhuis, J., & Walter, A. (2014). News, Discussion, and Associative Issue Ownership: Instability at the Micro Level versus Stability at the Macro Level. *The International Journal of Press/Politics*, 19(2), 226-245. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1940161213520043>
- Kloosterman, R., Akkermans, M., Reep, C., Wingen, M., Molnár - in 't Veld, H., & van Beuningen, J. (2021). *Klimaatverandering en energietransitie: opvattingen en gedrag van Nederlanders in 2020*. Centraal Bureau voor de Statistiek. Retrieved from <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2021/klimaatverandering-en-energietransitie-opvattingen-en-gedrag-van-nederlanders-in-2020?onepage=true#c-2--Opvattingen-over-klimaatverandering>
- KNMI. (2021). Klimaatdashboard: gemiddelde temperatuur van 1901 tot 2021. Retrieved from <https://www.knmi.nl/klimaatdashboard>
- Korsten, A. (2013). *Framing in de politiek*. Retrieved from <https://www.arnokorsten.nl/PDF/Democratie/Framing%20in%20de%20politiek.pdf>
- Lachat, R. (2014). Issue Ownership and the Vote: The effects of Associative and Competence Ownership on Issue Voting. *Swiss Political Science review*, 20(4), 727-740. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/spsr.12121>
- Milieu- en Natuurplanbureau. (2007). *Nederland Later: Tweede Duurzaamheidsverkenning, Deel Fysieke leefomgeving Nederland*. Retrieved from https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/500127001_met_kaft.pdf
- Miller, J., Krosnick, J., & Fabrigar, L. (2017). The origins of Policy issue salience: Personal and national importance impact on behavioral, cognitive, and emotional issue engagement. In J. C. Krosnick, & T. Stark, *Political psychology: New explorations* (pp. 125 - 171). Routledge/Taylor & Francis Group. Retrieved from <https://psycnet.apa.org/record/2006-20456-006>
- Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2020). *Klimaatplan 2021 - 2030*. Retrieved from <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnotas/2020/04/24/klimaatplan-2021-2030>
- Mommers, J. (2017). Dit zijn de partijen die klimaatverandering serieus tegengaan. *De Correspondent*. Retrieved from <https://decorrespondent.nl/6353/dit-zijn-de-partijen-die-klimaatverandering-serieus-tegengaan/700157777-a3614274>
- Mudde, C., & Kopecky, P. (2005). Euroscepticism: een conceptualisatie. In H. Vollaard, & B. Boer, *Euroscepticism in Nederland* (pp. 15 - 22). Utrecht: Lemma.
- Munasinghe, M., & Swart, R. (2005). Primer on Climate Change and Sustainable Development: Facts, Policy Analysis and, Applications. *Cambridge University Press*. doi:<https://doi.org/10.1017/CBO9780511622984>

- PDC. (2021). Tweede kamerverkiezingen: analyse van de partijprogramma's over de Europese Unie. Retrieved from https://www.europa-nu.nl/id/vlgzgx1464c2/nieuws/tweede_kamerverkiezingen_analyse_van_de
- Petrocik, J. (1996). Issue ownership in presidential elections, with a 1980 case study. *American Journal of Political Science*, 40(3), 825-850. doi:<https://doi.org/10.2307/2111797>
- ProDemos. (2021). Indeling van partijen. *informatie over politiek*. Retrieved from <https://prodemos.nl/kennis-en-debat/publicaties/informatie-over-politiek/politieke-partijen/indeling-van-partijen/>
- Scszerbiak, A., & Taggart, P. (2008). Theorizing Party-based Euroscepticism: Problems of definition, measurement, and causality. In A. Scszerbiak, & P. Taggart, *Opposing Europe: The comparative party politics of Euroscepticism* (Vol. II, pp. 238 - 262). Oxford: Oxford University Press.
- Slothuus, R., & de Vreese, C. (2010). Political parties, motivated reasoning, and framing effects. *The Journal of Politics*(72 (3)), 630 - 645. doi:<https://doi.org/10.1017/S002238161000006X>
- SP. (2017). *Verkiezingsprogramma 2017-2021*. Retrieved from https://www.sp.nl/sites/default/files/pak_de_macht.pdf
- SP. (2021). *Verkiezingsprogramma 2021-2025: Stel een daad*. Retrieved from https://www.sp.nl/sites/default/files/verkiezingsprogramma_2021-2025.pdf
- Steenbergen, M., Edwards, E., & De Vries, C. (2007). Who's cueing whom? Mass-elite linkages and the future of European integration. *European Union Politics*, 8(1), 13-35.
- Straver, F. (2019). Er ligt een politiek klimaatakkoord. *Trouw*. Retrieved from <https://www.trouw.nl/nieuws/er-ligt-een-politiek-klimaatakkoord~bc66df8d/>
- Takken, W. (2021). Welke partijen waren het meest in beeld? *NRC*. Retrieved from <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/03/15/welke-partijen-waren-het-meest-in-beeld-a4035626>
- Tresch, A., Lefevere, J., & Walgrave, S. (2015). 'Steal me if you can!' The Impact of campaign messages on associative issue ownership. *Party Politics*, 21(2), 198-208.
- Van Atteveldt, W., Van der Velden, M., Casas, A., Van Hoof, A., Kleinnijenhuis, J., & Aaldering, L. (2021). *Tweede Kamerverkiezingen 2021: Analyse*. Vrije Universiteit i.s.m Ipsos. Retrieved from <https://tk2021.vupolcom.nl/reports/issues/>
- Van den Berg, C. (2017). De onverwacht pro-Europese nieuwe samenstelling van de Tweede Kamer. Retrieved from https://www.europa-nu.nl/id/vkdjjo3oy8pu/nieuws/de_onverwacht_pro_europese_nieuwe?ctx=vh93qqnk8atd&tab=0
- Van Gorp, B. (2007). Het reconstrueren van frames via inductieve inhoudsanalyse: uitgangspunten en procedures. *KWALON*, 12(2). Retrieved from

https://www.researchgate.net/publication/241881710_Het_reconstrueren_van_frames_via_inductieve_inhoudsanalyse_uitgangspunten_en_procedures

- Van Gorp, B. (2010). Strategies to take subjectivity out of framing analysis. In P. D'Angelo, & J. Kuypers, *Doing news framing analysis: Empirical and theoretical perspectives* (pp. 84 - 109). New York: Routledge.
- Van Hoof, A., Kleinnijenhuis, J., & Van Atteveldt, W. (2021). *Campagne komt los van Corona: Klimaat en ondernemingsklimaat heroveren de nieuwsagenda*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam. Retrieved from <https://tk2021.vupolcom.nl/reports/issues/>
- Van Reybrouck, D. (2013). *Tegen Verkiezingen*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Van Thiel, S. (2015). *Bestuurskundig onderzoek*. Coutinho.
- Vollaard, H. (2011). The dutch discourse of a small nation in an inefficient Europe: Cosmopolitanism, Pragmatism and Nationalism. In R. Harmsen, & J. Schild, *Debating Europe: The 2009 European Parliamen Elections and beyond* (pp. 85 - 106). Baden-Baden: Nomo.
- Vollaard, H., & Voerman, G. (2017). Nederlandse partijen over Europese integratie: van eenheidsworst naar splijtzwam? *Internationale Spectator*. Retrieved from https://spectator.clingendael.org/pub/2017/2/nederlandse_partijen_over_europese_integratie/
- VVD. (2017). *Verkiezingprogramma 2017-2021: Zeker Nederland*. Retrieved from https://vvd.nl/content/uploads/2016/11/vvd_verkiezingsprogramma_pages.pdf
- VVD. (2021). *Verkiezingsprogramma 2021-2025*. Retrieved from <https://www.vvd.nl/content/uploads/2021/02/Verkiezingsprogramma-VVD-2021-2025.pdf>
- Walgrave, S., Lefevre, J., & Tresch, A. (2014). The limits of issue ownership dynamics: The constraining effect of party preference. *Journal of Elections, Public opinion and parties*, 24(1), 1-19. doi:<https://doi.org/10.1080/17457289.2013.811245>

Bijlage 1 – Steekwoorden klimaatplan 2030

<p>Sector: energie</p> <ul style="list-style-type: none"> - Windenergie - Hernieuwbaar - Zonnepanelen - Transitie - Gasvrij 	<p>Sector: mobiliteit</p> <ul style="list-style-type: none"> - Emissie - Bio brandstof - Scheepvaart/Haven - Luchtvaart/vliegveld
<p>Sector: industrie</p> <ul style="list-style-type: none"> - Wet milieubeheer - Co2 heffing - Co2 reductie - belasting 	<p>Gebouwde omgeving</p> <ul style="list-style-type: none"> - Energiebelasting - Financiering - Gaswet - Verduurzaming (huur en koopwoningen)
<p>Sector: landbouw</p> <ul style="list-style-type: none"> - Methaan - Veehouderij - Stikstof - Veen - Landbouw - Kas (glastuinbouw) - Voedsel (verspilling/overschot/consumptie) 	

Text Search

Text Search: Results (34)
Create quotations from search results and code them.

Apply Codes

34 paragraphs containing
energie OR
windenergie OR
hernieuwbaar OR
zonnepanelen AND
transitie OR
gasvrij OR
industrie OR
CO2 OR
Heffing OR
reductie OR
belasting OR
landbouw OR
methaan OR
veehouderij

Selected Documents (1)
D3 CDA 2021-2025

3 pp 1 – 4 in CDA 2021-2025
Verkiezingsprogramma 2021- 2025 VOOR EEN
STERKE EN EERLIJKE ECONOMIE EEN
BETROUWBARE EN DIENSTBARE OVERHEID EEN
VEILIGE EN VERANTWOORDELIJKE
SAMENLEVINGDE TWEEDE HUISKAMER Voor dit...

3:3 p 9 in CDA 2021-2025
7. Wij maken serieus werk van de vergroening en
verduurzaming van ons land. Met een groene en
schone leefomgeving, investeringen in schone
energie en vermindering van uitstoot dragen we
bij aan de doelen van Parijs. Wij betrekken burg...

3:5 p 40 in CDA 2021-2025
In een sterke economie zijn bedrijven beter
voorbereid op de volgende crisis. We beperken de
schulden en bouwen aan nieuwe buffers. We
investeren in duurzaamheid en schone energie. We
beschermen cruciale sectoren en waar nodig halen...

3 p 42 in CDA 2021-2025
• Om te voorkomen dat vitale sectoren en diensten
als havens, landbouwgrond of de productie van
medicijnen in buitenlandse handen vallen,
ontwikkelen we in Europees verband ook een
Protected by Europe-strategie. De strategie ziet er...

3 p 46 in CDA 2021-2025
Daarom willen wij geen belasting op spaargeld dat
op een spaarrekening staat, zolang de rente nog

Back New Search

Voorbeeld zoekfunctie Atlas.ti

Bijlage 2 – Vaststelling en onderbouwing van de frames

Stap 1 - Criteria voor een framebundel

1. per framebundel beschrijven van welke framing- en reasoning devices er sprake is.
2. mogelijkheid om op basis van het frame, een kwestie of gebeurtenis te definiëren aan de hand van 'de oplossing', 'verantwoordelijke' of 'het probleem'.
3. een frame moet voldoende abstract geformuleerd zijn waardoor het ook mogelijk in een andere situatie of voor een ander onderwerp kan worden gebruikt.
4. de definiëring van een probleem moet aan een verantwoordelijkheid of oplossing gekoppeld worden.

Stap 2 – Per framebundel aangeven van welke framing- en reasoning devices er sprake is.

1. *framing devices*: woordgebruik, formuleringen, metaforen, beeldmateriaal, argumenten en voorbeelden, die alle naar het frame als omvattend idee wijzen'
2. *Reasoning devices*: een definitie van het probleem, de oorzaak van het probleem, de verantwoordelijkheid van het probleem en oplossing van het probleem. het kan ook alleen de gedachte zijn die lezers, kijkers of luisteraars eruit opmaken

The screenshot shows a document editor window titled 'D 1: CDA landelijk verkiezingsprogramma 2017-2021'. The main text contains several paragraphs. One paragraph is highlighted in blue, and a side panel titled 'Code' is open, displaying a 'Framebundel' analysis. The analysis lists three items: 1. 'probleem: bestuurscultuur, oplossing: de punten uit het CDA verkiezingsprogramma.', 2. 'Abstract geformuleerd: christendemocratische visie kan letterlijk overal ingezet worden. hetzelfde geldt voor de grote keuzes voor een land dat men wil doorgeven aan kinderen en kleinkinderen.', and 3. 'verantwoordelijk tegenover de toekomstige generaties, oplossing voor de problemen in de samenleving.' Below the list, under 'Devices:', two items are listed: 'politieke verlegenheid om morele keuzes te maken' and 'fundamentele analyse vanuit christendemocratische visie'. A 'Show Quotations' button is visible at the bottom of the side panel.

Voorbeeld inductieve frameanalyse